

แม่ชีกับสภาพปัจ្យาและโอกาสในการเข้าถึงอุดมศึกษา ที่จัดโดยคณะสงฆ์ไทย^๑

แม่ชิกุณนา รักษาโนม*

Martin Seeger**

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาความล้มพ้นรัฐบาลห่วงสภาพปัจ្យาและโอกาสของการเข้าถึงอุดมศึกษาของแม่ชีไทยกับปัจ្យาเรื่องสถานที่อยู่อาศัย และปัจ្យาเรื่องทุนการศึกษาสำหรับโอกาสด้านการศึกษานั้น คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้ส่งเสริมการศึกษาระดับอภิปรัมศึกษาแก่แม่ชีครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๔ คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายส่งเสริมการเรียนบาลีแก่แม่ชี แต่ก็ยังมีส่วนที่ไม่เหมือนกัน หลังจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้ว จึงได้เปิดรับแม่ชีเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา กล่าวได้ว่าการศึกษาของแม่ชีในช่วงกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมาดีขึ้น วัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการลัมภาษณ์ผู้จัดการศึกษาและผู้รับการศึกษาและข้อแลดung ความคิดเห็นจากแบบสอบถาม เพื่อเบรี่ยบเทียบประสบการณ์ ทัศนคติ ประเมินคุณภาพ และประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แก่แม่ชีไทย

คำสำคัญ : แม่ชีไทย, โอกาสในการเข้าถึงการศึกษาของแม่ชีไทย, เพศภาวะในพระพุทธศาสนาไทย, บาลีศึกษา,
พุทธศาสนาสืบสาน, กิจชนี

* คณะวิจัยขอขอบพระคุณท่านพระครูปลัดสุวัฒนาธิรคุณ (ไสว โชติโก) อธิบดีผู้อำนวยการสถาบัน วิจัยพุทธศาสตร์ (๒๕๕๔), พระมหาลุทธิตย์ อาภากรโภ (อบอุ่น) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่สนับสนุนด้วยการให้ทุนวิจัย นอกจากนั้นขอขอบพระคุณพระวิภาครและแม่ชีที่อนุญาตให้ลัมภาษณ์ Martin Seeger ขอขอบพระคุณ Research Committee of the Association of Southeast Asian Studies in the United Kingdom (ASEASUK) funded by The British Academy ผู้ให้ทุนวิจัย คณะวิจัยขอขอบพระคุณ Justin McDaniel ที่ให้คำแนะนำ ขอขอบพระคุณ พระครีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมูบุปญโญ) รองศาสตราจารย์ ดร., พระลูกธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโน) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ศาสตราจารย์ ดร.วชระ งามจิตราเรวิญ ที่เมตตาอ่านงานวิจัยและให้คำแนะนำ

* อาจารย์ประจำคณะพิทักษ์วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** Senior Lecturer ประจำภาควิชาเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยลีดส์ ประเทศอังกฤษ

Mae Chis' Access to Higher Monastic Education in Thailand

Abstract

This research investigates the relationship between Thai *mae chis'* access to higher monastic education, provided by the *sangha*, and their opportunities to find appropriate accommodation and financial support. While the Mahanikaya Sangha has supported *mae chis* in their Abhidhamma Studies since 1951, the Dhammayuttika-Nikaya Sangha has provided *mae chis* with the opportunity to pursue Pali Studies in a similar way to monks since 1963 (even though there still exist some significant differences). As a consequence of the enactment of their University Acts in 1997, both Mahachulalongkornrajavidyalaya University and Mahamakut Buddhist University have been able to admit *mae chis* to their programmes. Our research will show that monastic educational career opportunities for *mae chis* have improved significantly over the last 10 years or so. A major objective of our research is to provide an analytical investigation of the interviews we conducted with students, administrators and teachers in higher monastic education. Here, we will discuss the views and experiences of our interviewees in order to study the potential and effectiveness of the monastic education that has been made available to Thai *mae chis* in recent years.

Keywords : Thai *mae chis*, access to higher monastic education, gender in Thai Buddhism, Pali Studies, Buddhist Studies, *bhikkhunī*

๑. อารัมภบท

ในช่วงเวลาประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา โอกาสทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาของนักบวชลัตเตอร์ในสังคมไทย ในด้านต่างๆ มีมากขึ้นจะเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ มหาปชาบดีเกรียงไกรลัยซึ่งเป็นโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิราชวิทยาลัย เริ่มสอนอย่างเป็นทางการเปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นวิทยาลัยพระพุทธศาสนาเพื่อการศึกษาสำหรับแม่ชีและลัตเตอร์แห่งแรกของประเทศไทย^๒ นอกจากนั้น แม่ชีศันสนีย์ เลสิยรสุต ผู้ก่อตั้งเลสิยธรรมสถาน ได้จัดการศึกษาระดับปริญญาโทเป็นโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้ชื่อว่า สาขาวิชาลิกขนาลัยเริ่มจัดการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (ประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) ก่อนที่แม่ชีไทยจะมีการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น ได้มีการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มาแล้ว คือ สถานศึกษารัฐราษฎร์นิเวศฯ ซึ่งเป็นสาขางอกน้ำสถาบันแม่ชีไทย ที่อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี จัดการสอนโดยคณะกรรมการศึกษาธิการและครุศาสตร์ สถาบันแม่ชีไทย สอนวิชาสามัญระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายในระบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน (กศน.) และสอนวิชาพระปริยัติธรรม ธรรมศึกษาและบาลีศึกษา ให้แก่เด็กหญิงที่บวชและไม่ได้บวชแต่สามารถศิลช์เป็นการจัดการศึกษาแบบให้เปล่า^๓ นอกจากนั้นสำนักแม่ชีศึกษา ลัตเตอร์ สำนักศึกษาลัตเตอร์ จังหวัดนครปฐมได้เปิดการเรียน

^๒ แม่ชีคุณหญิงกนิษฐา วิเชียรเจริญและมูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ร่วมกับสมาคมส่งเสริมสถาบันแม่ชีไทย ผู้ริเริ่มดำเนินการก่อสร้าง สมเด็จพระญาณสัจวรา สมเด็จพระลัง麻辣 กลมมหาลังฆปริญญา ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ฯ มหาปชาบดีเกรียงไกรลัยในสังกัดมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิราชวิทยาลัย

^๓ แม่ชีอรรำไไพ ภาศักดิ์ชัย, ผู้อำนวยการโรงเรียนธรรม-ราษฎร์นิเวศฯ, อำเภอปากท่อ, จังหวัดราชบุรี, วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๔๕, ลัมภากษณ์.

การสอนบาลีศึกษาแก่แม่ชีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ จนถึงปัจจุบัน^๔ ขณะเดียวกันนั้น ภาพลักษณ์ทางลัทธิของแม่ชีก็ดีขึ้น พระโพศาล วิสาโล ให้เหตุผลอย่างน่าสนใจว่า

“เป็นไปได้ว่า ผู้หญิงอีกกลุ่มนหนึ่งที่อยู่ในวัดคือแม่ชี จะมีบทบาทและสถานภาพสูงขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนชั้นกลางที่มีการศึกษาจะเข้ามาบวชซึ่งมากขึ้น อีกส่วนหนึ่งเป็น เพราะแม่ชีเองก็มีความพยายามที่จะพัฒนาคุณภาพของตนเองให้สูงขึ้นด้วย เช่น มีการจัดองค์กรควบคุมดูแลกันเอง (สถาบันแม่ชีไทย) และให้การศึกษาหรืออบรมฝึกอบรมแม่ชีด้วยกันทั้งในทางปริยัติและปฏิบัติ (มหาปชาบดีเกรียงไกรลัย) ไม่ต้องลงลัยเลยว่าความสำเร็จของแม่ชีหากจะเกิดขึ้นได้ก็ เพราะการอุปถัมภ์สนับสนุนของชาวสหყิจที่เป็นคนชั้นกลาง ซึ่งนับวันจะมีทัศนคติที่ดีต่อแม่ชีมากขึ้น”

(พระโพศาล วิสาโล, ๒๕๔๒: ๑๗๑)

ยังไปกว่านั้นปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งเป็นผลหนึ่งที่เกิดจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๗ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ คือ แม่ชีมีสิทธิเข้าศึกษาในสถานศึกษาไทยในระดับปริญญาตรีปริญญาโทและปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้ สำหรับระดับปริญญาตรีนั้นถ้าเป็นมหาวิทยาลัยปิด มีการคัดเลือกนิลิตด้วยการสอบ Entrance ซึ่งมีการแข่งขันสูง ในส่วนของมหาวิทยาลัยเปิดนิลิตสามารถสมัครเข้าศึกษาได้โดยไม่ต้อง

^๔ แม่ชีสนับสนุนทาง เรียนแหลม, สำนักแม่ชีศึกษาลัตเตอร์ สำนักศึกษาลัตเตอร์ จังหวัดนครปฐม, ปริญญาตรี ๕, นิลิตปริญญาเอกมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๕, ลัมภากษณ์.

Entrance บางสาขาวิชาไม่อนุญาตให้นักบวชเรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหันนุนให้เหตุผลว่า “วิชาบางวิชาไม่สามารถไม่เหมาะสมกับนักบวช”^๔ นอกจากนั้น มหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้เปิดการเรียนการสอนภาคพิเศษ (เรียนเฉพาะวันเสาร์วันอาทิตย์และเรียนภาคค่ำ) แม่ชีสามารถเข้าศึกษาได้ ส่วนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเปิดการเรียนการสอนระดับปริญญาโทและปริญญาเอกสำหรับคฤหัสด์และแม่ชี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา หลังจากนั้นอีก ๑ ปี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้เปิดปริญญาตรีหลักสูตรพุทธศาสนาศิลป์ทิศสาขาวิชาอภิธรรม คณะพุทธศาสนา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ สำหรับแม่ชีและคฤหัสด์ชายหญิง^๕ ส่วนมหาวิทยาลัยมหามงคลภราษฎร์วิทยาลัยซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์อีกแห่งได้เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาได้ในระดับปริญญาตรีเริ่ม พ.ศ. ๒๕๔๘ ปริญญาโท ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ และปริญญาเอก ปี พ.ศ. ๒๕๕๙^๖ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในเรื่องระบบการศึกษาที่แม่ชีสามารถเข้าถึงได้ดังที่กล่าวมานี้ ในขณะที่นักวิชาการทั่วไทย และนักวิชาการตะวันตกได้ศึกษาสถานศึกษาและโครงการศึกษาต่างๆ ของแม่ชีที่กล่าวมาข้างต้นนี้บ้างแล้ว แต่ยังไม่มีการศึกษาระดับลึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาระดับสูงสำหรับแม่ชีที่จัดโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยทั้งสองแห่ง ทั้งที่การเปิดโอกาสนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญไม่ใช่น้อย โลกของนักวิชาการยังไม่ได้อ้าใจใส่ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนี้เท่าที่ควร

^๔ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหันนุน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^๕ หลักสูตรพุทธศาสนาศิลป์ทิศ, สาขาวิชาพระอภิธรรม คณะพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๖ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามงคลภราษฎร์วิทยาลัย อำเภอพุทธมนฑล จังหวัดนครปฐม.

ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ นักมานุษยวิทยา ลินเบอร์ก ฟอลค์ (Lindberg-Falk) ได้เขียนเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีไทย ในหนังสือเกี่ยวกับนักบวชหญิง (Lindberg Falk Monica, 2007) ได้กล่าวถึงการศึกษาของแม่ชีไทยว่า “แม่ชีไม่ได้รับอนุญาตที่จะศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่งที่ประเทศไทยได้ นอกจากนี้แม่ชีไม่สามารถน้อยสำหรับแม่ชีที่จะเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้”^๗ ในวิทยานิพนธ์เล่มเดียวกันนี้ ลินเบอร์ก ฟอลค์ (Lindberg-Falk) ก็ได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่จัดการศึกษาเฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น โดยอธิบายว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาในระดับปริญญาเอกได้เป็นกรณีพิเศษเฉพาะบุคคล” (Lindberg Falk Monica, 2007: 201) และในเล่มเดียวกันนี้ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า มีแต่บางชั้นเรียน (courses) ที่แม่ชีสามารถเรียนได้ ลินเบอร์ก ฟอลค์ (Lindberg-Falk) พูดถึงโอกาสในการศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาปชาบดีเกรวิทยาลัยเท่านั้น แต่ไม่กล่าวถึงมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามงคล-

^๗ “Mae Chiis have not been entitled to study for Bachelor degrees at the two Buddhist universities in Thailand and there are few opportunities for them to attain higher education” (Lindberg Falk, *Making Fields of Merit*, หน้า ๒๑๘).

^๘ “..., Thai mae chiis have been excluded from the Buddhist universities with the exception of some courses that are open to them” (Lindberg Falk, *Making Fields of Merit*, หน้า ๑๙๔).

ราชวิทยาลัย ที่ได้เปิดโอกาสให้แม่ชี (และสตรีทั่วไป) ศึกษาได้ในทุกระดับตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก^{๙๐}

ในหนังสือ “บัดนาว” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ กิกขุณีอัมมานนatha เขียนไว้ว่า “มหาวิทยาลัยสงฆ์ ๒ แห่งในกรุงเทพฯ ทั้งมหาวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เดิมนั้นจัดการให้การศึกษาแก่พระเณรในธรรมยุตและมหานิกายเท่านั้น แม้ว่าปัจจุบันที่ลัทธิลับสนุนเป็นงบประมาณจากวัดบาลีที่ได้มาจากภาคราชของราชภูรทั้งหญิงและชาย แต่การศึกษาพุทธศาสนาที่จัดให้ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งนี้ จำกัดเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ลังๆ ให้ความชอบธรรมและยอมรับกันได้นิ่มใช่ความรุนแรงในเชิงโครงสร้าง ที่กระทำต่อสตรีในระดับวัดหรือ?”^{๙๑} ในบทความนี้ กิกขุณีอัมมานนathaไม่ได้พูดถึงโอกาสของผู้หญิงในการเข้าถึงการศึกษาในมหาวิทยาลัย

^{๙๐} Faith Adiele ได้เขียนเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีว่า “I know that maechi are often relegated to the wat ghetto, cooking and cleaning and serving monks to earn their keep. Religious study is generally not open to them, certainly not at the two Dhamma universities in Bangkok,...” (Adiele, Faith, *Meeting Faith: An Inward Odyssey*, New York: W. W. Norton, 2004, หน้า ๖๕) หนังสือของ Faith Adiele เล่นนี้ ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ก็คือ หลังจากที่เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาได้ในทุกระดับตั้งแต่ปริญญาตรีถึงปริญญาเอกเป็นเวลา ๕ ปีมาแล้ว แต่ก็อาจจะเป็นไปได้ว่า Faith Adiele ไม่ได้พูดถึง ก็ เพราะว่า หนังสือเล่มนี้เกิดจากการรับฟังที่ก็ที่เขียนก่อนการเปลี่ยนแปลงและไม่ได้ปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัย.

^{๙๑} กิกขุณีอัมมานนatha, บัดนาว, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องค่ายาม จำกัด, ๒๕๕๓) หน้า ๕๓. ท้องน้ำมีความ “ความรุนแรงในเชิงโครงสร้างที่กระทำต่อสตรีไทย” ของท่านอัมมานนatha และท่านเขียนไว้ว่า “บทความนี้ [ก็คือ “ความรุนแรงในเชิงโครงสร้างที่กระทำต่อสตรีไทย”] แรกเริ่มเป็นบทความที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษในงานประชุมทางวิชาการนานาชาติไทยศึกษา ที่จะจัดขึ้นที่สหรัฐอเมริกา ในช่วงเดือนเมษายน ๒๕๔๔ แต่คิดว่าจะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อผู้อ่าน เสียงธรรม จึงแปลมาเป็นภาษาไทยอีกด้วยนี่” (กิกขุณี อัมมานนatha, บัดนาว, หน้า ๕๓)

สงฆ์ทั้งสองแห่ง รวมทั้งการที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้ลัทธิลับสนุนมหาปชาบดีเริ่มที่มหาวิทยาลัยและสาขาวิชาลิกขิตัย ซึ่งจัดการเรียนการสอนโดยแม่ชี นอกจากร้านนี้ ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกซึ่งยืนที่มหาวิทยาลัย Minnesota ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ Kaoru Adachi เขียนว่า “การขาดโอกาสในการศึกษาเป็นเรื่องตามแบบฉบับอีกเรื่องหนึ่งที่แม่ชีมีความกังวลขณะที่รัฐบาลสนับสนุนพระภิกษุใน การศึกษา แต่ก็คือความต้องการศึกษาผ่านมหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่ง วัดบาลีไม่จัดโอกาสทางการศึกษาให้แก่แม่ชีเลย ผลลัพธ์เนื่องจากการขาดแคลนโอกาสในการศึกษาอย่างนี้เป็นเรื่องสำคัญ (serious)” (Adachi, Kaoru, n.d.: 40) ข้อความดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นการสรุปโดยที่ข้อมูลยังไม่เพียงพอและครอบคลุม

ในบทความวิจัยต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะบรรยายและวิเคราะห์พร้อมทั้งประเมินพัฒนาการเรื่องคักยกภาพและประสิทธิภาพของโครงสร้างอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะกรรมการไทย ตั้งแต่ติดจนถึงปัจจุบันพร้อมทั้งในส่วนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาภูรราชวิทยาลัย โดยศึกษาประสบการณ์ทางการศึกษาของแม่ชีที่ศึกษาในระดับต่างๆ ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหาภูรราชวิทยาลัย อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย และบาลีศึกษา นอกจากร้านนี้ จวีเคราะห์ ปัญหา และโอกาสการเข้าถึงการศึกษาในส่วนของคุณลักษณะที่จัดการศึกษาและแม่ชีผู้ที่รับการศึกษา ในส่วนของแม่ชี คุณลักษณะไม่ละเอียดในเรื่องของการดำเนินชีวิตในลังค์โดยไม่ได้ปฏิเสธความแตกต่างทางเพศยังมีอิทธิพลต่อการมีโอกาสในระบบการศึกษาที่จัดการโดยคณะกรรมการไม่ใช่น้อย ที่เห็นได้อย่างชัดเจน ก็คือ ความแตกต่างทางเพศในระบบการศึกษาพระบรมราชูปถัมภ์รวมแผนกการศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์กับบาลีศึกษาของแม่ชี ในการได้รับนิตยภัตร (เงินที่รัฐถูกนำไปประจำเดือน) (แม่ชีณัฐทัย อัชราทินวัฒน์, ๒๕๕๒: ๒๗๗-๒๗๘) วัดบาลีรับรองประโยชน์ ๔ เอกภาพของพระภิกษุเป็นปริญญาตรีแต่ยังไม่ได้รับรองบาลี

ศึกษาของแมซี และไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ การศึกษา^{๑๒} งานวิจัยของปาริชาด สุวรรณบุบพา ที่กล่าวถึงการศึกษาของแมซีเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้วว่า “สิ่งแม่ว่าแมซีจะเป็นผลเมืองไทย มีลิทธิ เสรีภาพ เท่ากับผู้อื่นตามรัฐธรรมนูญ แต่ในความเป็นจริงแล้ว สถานศึกษาบางแห่งจะไม่รับแมซีเข้าเรียน ด้วยพิจารณาว่าแมซีอยู่ในสภาพนักบวช มีควรเรียนประปันกับชาวชราชาวชายหญิง” (ปาริชาด สุวรรณบุบพา, ๒๕๔๔: ๑๐๘) มนตรี สืบด้างได้กล่าวถึงการศึกษาปริยัติธรรมของพระสงฆ์ที่แมซีไม่สามารถเข้าเรียนร่วมด้วยไว้อวย่างน่าสนใจว่า “ในการศึกษาของคณะสงฆ์อื่นๆ (ไม่ใช่การศึกษาที่จัดที่มีคร. และ มนร.) ยังไม่เปิดโอกาสให้แก่ผู้หญิงเท่าที่ควร ไม่ว่าจะเป็นการให้ผู้หญิงหรือแมซีเรียนพระปริยัติธรรมร่วมกับพระภิกษุสามเณร หรือการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเป็นครูสอนปริยัติธรรม” (มนตรี สืบด้าง, ๒๕๔๐: ๒๗๗) ข้อกล่าวของปาริชาด สุวรรณบุบพาและมนตรี สืบด้างยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ

การวิจัยครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นผลการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative) มีวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ลัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interviews) ใช้คำถามปลายเปิด ประชากรที่ลัมภาษณ์ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑.๑ ผู้จัดการศึกษา ซึ่งมีบทบาทหน้าที่วางแผนและนโยบายการศึกษาสำหรับนักบวชและครุฑัลล์ที่มหาวิทยาลัยสังฆ์ไทยทั้งสองแห่ง ประกอบด้วยอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาภูราชนราชนิเวศน์ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และพระผู้ใหญ่ระดับบริหารท่านอื่นๆ เพื่อศึกษา

ทัศนคติ มุมมองและประสบการณ์ในการบริหารจัดการและดำเนินการศึกษาสำหรับนักบวชหญิง

๑.๒ ผู้รับการศึกษา ประกอบด้วยแมซีที่เป็นนักศึกษาทั้งบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษา และอุดมศึกษาในระดับต่างๆ การที่ผู้วัยรุ่นเลือกวิธีลัมภาษณ์รายบุคคล ก็ เพราะต้องการเก็บข้อมูลเชิงชีวประวัติส่วนบุคคลที่เกี่ยวกับประสบการณ์ทางการศึกษาโดยมุ่งสอบถามเกี่ยวกับโอกาสอุปสรรคและปัญหาที่เผชิญมาในการเรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและอุดมศึกษาในขณะเดียวกันนั้นก็เปิดโอกาสให้แมซีมีส่วนร่วมในการแสดงความรู้สึกทัศนคติและข้อเสนอต่ออดีตเวลาลัมภาษณ์

การที่นักวิจัยคนหนึ่งในคณะวิจัย (แมซีกฤษณา รักษาโฉม) เป็นแมซีที่ผ่านการศึกษาที่จัดโดยคณะสังฆฯ จากระดับปริญญาโทจนถึงปริญญาเอกเป็นรุ่นแรก (ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พ.ศ. ๒๕๔๕ ตามลำดับ) และปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นเวลา ๔ ปีมาแล้ว หมายความว่า มีประสบการณ์ทั้งในฐานะเป็นผู้รับการศึกษาและผู้จัดการศึกษา ทำให้คณะกรรมการที่จะตรวจทานข้อมูลใช้เครือข่าย ลรังความไว้วางใจในผู้ที่ให้ข้อมูลและพัฒนาคำถามปลายเปิดอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมแก่แมซี (ในขณะเดียวกันนั้นคณะวิจัยก็ต้องระมัดระวังความลำเอียงด้วย)

๒. การลัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (focus group) เป็นการลัมภาษณ์กลุ่มแมซี ๑๐ ท่าน^{๑๓} ที่เรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและอุดมศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติประสบการณ์และความรู้สึกส่วนบุคคล ที่ทำให้คณะวิจัยสามารถเห็นความแตกต่างและความคล้ายคลึงของทัศนคติและประสบการณ์ทางการศึกษาได้ชัดมากขึ้น

^{๑๒} ดร.แมซีอัญญา เนตรน้อย, ป.ธ. ๕, อภิธรรมบัณฑิต, ปริญญาเอก, อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาภูราชนราชนิเวศน์, วันที่ ๑๐ ลิงหาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๑๓} กลุ่มแมซีที่วัดชนะลงความ. วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

ซึ่งทำให้เราสามารถไม่เพียงแต่เห็นปัญหาเชิงโครงสร้างชัดมากขึ้นและประเมินประลิทธิภาพในการจัดการศึกษาได้ดีขึ้น หากยังเห็นสิ่งที่แม่ชีเห็นว่าดีขึ้นในสถานภาพของตนเองทางลังคอมและการจัดการศึกษา พร้อมทั้งประสบการณ์ทางบวกและทางลบที่แม่ชีประสบในชีวิตประจำวัน (เช่น การเดินทางบันรถโดยสาร การได้รับความเคารพจากประชาชนและปฏิสัมพันธ์อย่างอื่นๆ กับประชาชน) การที่ผู้วิจัยเลือกใช้การล้มภาษณ์แม่ชีที่เรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและเรียนระดับอุดมศึกษาเป็นกลุ่ม เพราะเป็นวิธีการเก็บและประเมินข้อมูลที่มีประลิทธิภาพมาก เนื่องจากใช้ปฏิสัมพันธ์อันเป็นพลวัตของกลุ่มแม่ชีที่ตกลงร่วมการล้มภาษณ์เป็นกลุ่มครั้งนี้ ตั้งใจที่จะแลกเปลี่ยนและเบรียบเทียบข้อมูลทัศนคติและประสบการณ์เล่นอและพิจารณาข้อเสนอต่างๆ (ทั้งนี้ทั้งนั้นแม่ชีกลุ่มนี้ก็ไม่สามารถที่จะเป็นตัวแทนแม่ชีทั่วประเทศได้)

๓. การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ในช่วงแรกๆ ของการวิจัยคณะวิจัยพัฒนาและแยกแบบสอบถามและได้รับแบบสอบถามคืนประมาณ ๓๐๐ ชุดโดยมีความตั้งใจเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์เชิงปริมาณ อย่างไรก็ตามเนื่องจากแยกแบบสอบถามที่สถาบันอุดมศึกษา และสถาบันแม่ชีไทยเท่านั้น ซึ่งหมายความว่า แบบสอบถามนี้ได้เก็บข้อมูลจากแม่ชีเฉพาะกลุ่ม ที่มีวิจัยยังไม่สามารถสรุปแบบสอบถามจำนวน ๓๐๐ ชุดนี้ในทางสถิติได้ เพราะในหลายเรื่องผู้กรอกแบบสอบถามไม่สามารถเป็นตัวแทนของแม่ชีไทยทั่วประเทศได้^{๙๔} แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้นำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในแบบสอบถามที่แม่ชีทั้ง ๓๐๐ รูปแสดงความคิดเห็นมหาวิทยาลัยที่ได้รับมาและข้อมูลที่ได้จากการล้มภาษณ์เพื่อให้เห็นปัญหาเชิงโครงสร้างและประลิทธิภาพในการจัด

การศึกษาชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น แบบสอบถามนี้ แม้ว่าไม่ได้ใช้ในการวิเคราะห์เชิงปริมาณในครั้งนี้ ก็ยังเป็นแหล่งข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีประโยชน์มากสำหรับงานวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการล้มภาษณ์ผู้จัดการศึกษาและผู้รับการศึกษาและข้อแสดงความคิดเห็นจากแบบสอบถามเพื่อเปรียบเทียบประสบการณ์ ทัศนคติ ประเมินศักยภาพและประลิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะลงชื่แก่แม่ชีไทย

๒. การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะลงชื่ไทย

เพื่อเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันได้ดีขึ้น จำเป็นต้องศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของการศึกษาที่คณะลงชื่จัดการเรียนการสอน คณะวิจัยจึงได้ศึกษาผลงานพระพรหมคุณกรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) เป็นหลัก เพราะท่านได้ติดตามศึกษาเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน ได้บรรยาย และวิเคราะห์สถานการณ์ทางด้านการศึกษาของคณะลงชื่อย่างน่าสนใจและมีช่วงหนึ่งที่ท่านมีดำเนินการเป็นผู้บริหารระดับสูงที่มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย

การศึกษาในลังคอมไทยในอดีตก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น คณะลงชื่เป็นผู้จัดการเรียนการสอน วัดเป็นสถานที่ศึกษาเป็นสถานที่รักษาโรคต่างๆ เป็นสถานที่ให้อธิษฐานแก่ชุมชนทุกเพศทุกวัย ช่วง พ.ศ. ๒๕๓๒ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๓) เป็นต้นมา ได้มีมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{๙๕} และ พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย^{๙๖} (กระทรวงธรรมการ, ๒๕๓๖: ๕๗๖) ทั้งสองแห่งนี้ล้วนสถาปนา

^{๙๔} ผู้วิจัยตั้งใจที่จะพัฒนาแบบสอบถามบนพื้นฐานประสบการณ์งานวิจัยครั้งนี้เพื่อจะแยกแบบสอบถามในวงกว้างกว่าที่อีกครั้งในอนาคตเพื่อที่จะได้สรุปเชิงสถิติได้.

^{๙๕} เปลี่ยนชื่อจากมหาธาตุวิทยาลัยเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใน วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๓)

โดยรัชกาลที่ ๕ คณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาทั้งภาษาบาลี และวิทยาการสมัยใหม่ นอกจากนั้นพระองค์ได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาของไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยให้พระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาให้ประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นฉบับแรกของไทยที่ประกาศใช้ในสมัยนั้น ในโครงการศึกษานั้นได้กล่าวถึงการศึกษาของสงฆ์และบทบาทของสงฆ์ในการจัดการศึกษาของบ้านเมืองไว้อย่างชัดเจน และได้เขียนเป็นหมายเหตุไว้อย่างชัดเจนว่าให้รวม มหาวิทยาลัยเรียนกฎหมาย (พระราชธรรมนูนิ (ประยูร ธรรมจิตติโต), ๒๕๑๗: ๒-๓) หลังจากล้วนรัชกาลที่ ๕ การศึกษาของไทยได้เปลี่ยนแปลงโดยที่บทบาทของวัดในฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษาน้อยลงมาก บทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นครูผู้สอนในโรงเรียนค่อยๆ หมดไป

พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวเรื่องนี้ว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลัศจรรดใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ล้วนสุดรัชกาลที่ ๕ แล้วกระแสความคิดในทางการศึกษาแห่งชาติผันแปรไปอย่างพลิกหน้าเป็นหลัง มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเด็ดขาดด้วยต้นทันทีเกิดขึ้น การศึกษาของวัดกับของรัฐแยกต่างหากจากกัน รัฐรับเอาการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์หรือการศึกษามวลชน ตลอดจนการศึกษาระดับสูงทั้งหมดไปจัดดำเนินการเองฝ่ายเดียว การศึกษาวิชาการสมัยใหม่สำหรับพระภิกษุสามเณร ซึ่งได้เริ่มต้นมาแล้วกว่าหนึ่งทศวรรษ ก็สอดคลายดุลลงแล้วหายไป” (พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๑๗: ๓๖) ดูเหมือนว่ารัฐให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาของสงฆ์น้อยลง ไม่มีคำกล่าวถึงพุทธศาสนาในแผนการศึกษาของชาติ พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ว่า “ในโครงการและแผนการศึกษาแห่งชาติทุกฉบับทุกแผน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นต้นมา ไม่มีคำกล่าวถึงพระสงฆ์ วัดปฏิยัติธรรม หรือพุทธจักรอีกเลย” (พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๑๗: ๓๖) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๙ คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติก

นิ伽� ได้จัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรในมหาวิทยาลัยมหาภูรราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยมหาภูรราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖) ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้เริ่มจัดการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา แก่พระภิกษุสามเณรที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยมหาภูรราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๒๒) พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “เป็นการเรื้อรังในการศึกษาระดับสูงขึ้นเพื่อลีบسانปนิธานรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทำให้ลูกชาวไร่ชวนใจยังเข้าไม่ถึงการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ของรัฐได้มีโอกาสเข้าอุดมศึกษาทางอื่น เพราะดูเหมือนว่าการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยของรัฐนั้นจัดให้ประชาชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเป็นส่วนมากโดยละเอียด ลูกชาวไร่ชวนใจในชนบท” (พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต), ๘๐-๘๑)

พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงเฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ว่า “นิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยทั้งหลายของรัฐเป็นลูกชาวไร่ชวนใจไม่เกินร้อยละ ๖ ทั้งที่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย อยู่ในชนบทและเป็นชาวไร่ชวนใจประมาณร้อยละ ๓๙-๔๐ การลงทุนของรัฐทางด้านการศึกษากลายเป็นการลงทุนเพื่อคนที่มีโอกาสเหนือกว่าและได้เปรียบอยู่แล้ว” (พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๑๗: ๓๗) ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา แต่ก็ยังไม่ทั่วถึงสังคมในชนบท พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงข้อมูลนิสิตในมหาวิทยาลัยลงว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ พระนิสิตนักเรียนเป็นลูกชาวชนบทประมาณร้อยละ ๙๙ มาจากการครอบครัวก่อการร้อยละ ๕๑ ในขณะที่ในมหาวิทยาลัยของรัฐนิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่เป็นลูกข้าราชการและพ่อค้าในเมืองในตลาดมีลูกก่อการชาวชนบทห่างไกลเพียงร้อยละ ๖ หรืออย่างสูงไม่เกินร้อยละ ๘” (พระราชธรรมนูนิ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๑๗: ๔๔)

โดยปกติประชาชนชนบทไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่ดำเนินการโดยรัฐบาล พระเทพเจ้า (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “ประชาชนไม่มีความเสมอภาคทางการศึกษา ประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นห่างไกล และยากจน เข้าไม่ถึงระบบการศึกษาของรัฐโดยต้องอาศัยช่องทางเก่า คือวัด” (พระเทพเจ้า (ป.อ.ปยุตโต), ม.ป.ป.: ๑๕) ดังนั้น วัดจึงต้องจัดการศึกษาให้บุคคลที่เข้ามาบวช พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวเพิ่มเติมว่า “มันไม่ใช่เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยให้การศึกษาแก่คนยากไร้แต่เป็นหน้าที่ของรัฐบาล” อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาให้ประชาชนที่เข้ามาบวชตามคัญภาพของตนแต่ประลิทธิภพ ในการเรียนการสอนไม่สามารถเทียบได้กับการจัดการศึกษาของรัฐ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวเพิ่มเติมว่า “เป็นช่องที่พอกล้อมแกล้มไป ไม่ใช่หมายความว่าได้ผลเต็มที่ เด็กจากชนบทที่คณะสงฆ์ช่วยไว้ ก็ใช่ว่าจะได้รับการศึกษาดี ก็กระท่อนกระแท่นกันไป เพราะทางฝ่ายรัฐก็ไม่ได้ยอมรับ เป็นแต่เพียงว่ามันเกิดเป็นผลพลอยได้จากเรื่องเก่า อาศัยบทบาทเก่าเท่านั้น” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ม.ป.ป.: ๔๓-๔๔)

ส่วนการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์นั้นยังไม่ได้อยู่ในแผนจัดการศึกษาของรัฐ เพียงได้รับการสนับสนุนจากการศาสนาด้วยเงินจำนวนน้อย ไม่เพียงพอในการจัดการศึกษา จำแนก ทองประเสริฐ กล่าวถึงเหตุการณ์เริ่มแรกในการจัดการเรียนการสอนว่า “เรื่องอาคารเรียน ครูอาจารย์ งบประมาณในการบริหาร ด้านการศึกษาอาจเป็นพระงานใหม่เกินไป พระสงฆ์ไทยยังไม่มีความเข้าใจในเรื่องนี้ดีพอ ยังมีประสบการณ์น้อย จึงทำให้รู้สึกว่าการศึกษาเล่าเรียนไม่ค่อยเป็นไปด้วยความราบรื่น” (จำแนก ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๑๗) กล่าวได้ว่า งบประมาณอุปสรรคในการบริหารจัดการ จำแนก ทองประเสริฐได้

อธิบายจากประสบการณ์ของตนเอง^{๗๙} ว่า “งบประมาณการเงิน ได้จากการศาสนานปีละ ๖๐,๐๐๐ บาท เกือบจะไม่พอค่าใช้จ่าย การบริหารงานยังอยู่ที่กุญแจล้วนตัว การดำเนินการต่างๆ ยังไม่คล่องตัว ไม่มีสำนักงานกลางได้เรียนบ้างไม่ได้เรียนบ้าง” (จำแนก ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๓-๓๗) และว่า “ในช่วงเปิดเรียนใหม่ส่วนมากจะเรียนกลางคืน ถ้าไม่เรียนตอนค่ำ ก็อบจะไม่ได้เรียนกัน เพราะกลางวันเกือบไม่มีครูอาจารย์เลย เรียนโดยการจุดเทียนเรียนไม่มีไฟฟ้า” (จำแนก ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๒๑) นอกจากปัจจุบัน ขาดงบประมาณและบุคคลกรในการจัดการและดำเนินการด้านอุดมศึกษาแล้ว คณะสงฆ์ยังเผชิญอุปสรรคหนักอย่างอื่นอีก คือ มีช่วงหนึ่งที่การศึกษาของรัฐพัฒนาขึ้นไปมาก เท่าไหร่ การให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็อย่างน้ำไปสู่การไม่รับรองการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ และการศึกษาภาษาบาลีทั้งที่ทราบว่าไม่มีกฎหมายรับรองการศึกษาพระภิกษุสามเณรก็ต้องเรียนพระเมืองไทย เลือกจำกัด จำนวนพระภิกษุสามเณรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้มากขึ้นตามลำดับในขณะเดียวกันกับงบประมาณการเงินไม่พอค่าใช้จ่าย เพราะรัฐบาลจัดงบให้มหาวิทยาลัยสงฆ์จำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับมหาวิทยาลัยของรัฐ พระพรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ตัวเลขที่ละเอียดที่สุดว่า “ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้น ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนักศึกษา ๘,๕๐๐ คน ได้รับเงินงบประมาณแผ่นดิน

^{๗๙} ศาสตราจารย์พิเศษ จำแนก ทองประเสริฐ, นักเรียนรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๙๐, จบปริญญาธรรม ๕ ประโภค, ได้รับทุนจากมูลนิธิเอเยี่ย ไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยเยล ในสหรัฐอเมริกา, เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๑, อดีตผู้อำนวยการกองศิลปกรรม, นักวรรณศิลป์ ๘ พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๒๓. กรรมการสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ ๒๕๔๐-๒๕๔๕, ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ราชบัณฑิตสาขาวิชาศาสตร์ ประจำฉบับพิพิธสถาน, กรรมการประจำบัณฑิตวิทยาลัย.

๔๒,๔๘๓,๓๐๐.๐๐ บาท คิดเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อหัว ๕,๐๔๕.๐๐ บาท ในปี ๒๕๑้ นั้น เช่นกัน ที่มหาวิทยาลัยกรรณราชวิทยาลัยซึ่งมีพระเณรเรียนอยู่ทั้งหมด ๙๗๕ รูป มีเงินงบประมาณทั้งสิ้น ๖๐๐,๐๐๐ บาท (จากงบประมาณแผ่นดินในรูปเงินอุดหนุน ๑๕๐,๐๐๐ บาท) นอกจากนี้ได้รับอุดหนุนจากศาสสนามบัติกกลางและมูลนิธิอาเซีย กับเงินบริจาคทั่วไป คิดเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อหัว ๖๑๕ บาท” (พระราชธรรมคุณภรณ์ (ป.อ.ปัญโต), ๒๕๕๗: ๓๘-๓๙) (Chatsumarn Kabilsingh, 1986: 62-80) ดังนั้น พระราชธรรมคุณภรณ์ (ป.อ.ปัญโต) สามารถสรุปเรื่องนี้ได้ว่า “การศึกษาของภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ได้รับทุนจากประชาชนนำร่องโดยตรงตามความพอดีหรือสมัครใจ จึงอาศัยงบประมาณของรัฐน้อยที่สุดต่างจากการศึกษาของรัฐ ที่รัฐจัดสรรจะเกณฑ์มาจากเงินภาษีจากการที่ต้องจ่ายตามกำหนด” (พระราชธรรมคุณภรณ์ (ป.อ.ปัญโต), ๒๕๕๗: ๑๐๙) สิบเนื้อมาจากการที่รัฐบาลไม่วรับรองภูมิการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรที่เรียนจบแล้วไม่สามารถศึกษาต่อในระดับปริญญาโทในประเทศไทยได้^{๑๗} พระราชธรรมคุณภรณ์

(ป.อ.ปัญโต) ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับภูมิการศึกษาของพระสงฆ์ว่า “ถ้าเป็นพระสงฆ์جبเปรียญ ๕ หรือจบมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่รัฐไม่วรับรองแล้วก็ไปต่อในประเทศอินเดีย” (พระราชธรรมคุณภรณ์ (ป.อ.ปัญโต), ๒๕๕๗: ๖๘) S.J. Tambiah ได้เขียนเกี่ยวกับการรับรองการศึกษานาชาติของพระภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผลงานเขียนเมื่อปีที่แล้วว่า “พระภิกษุหรือสามเณรที่จบเปรียญธรรม ๓ ประโยคสามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ หลังลงความโกลเคร็งที่ ๒ ไม่นาน ต้องจบเปรียญธรรมอย่างน้อย ๖ ประโยคจึงจะสามารถเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ เมื่อไনนานนี้การศึกษานาชาติในรัฐบาลไม่ว่าจะประโยคไหนก็ไม่สามารถเข้าศึกษาได้เลย” (Tambiah S.J., 1976: 294)

มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีความพยายามที่จะให้รัฐบาลรับรองปริญญาและสถานภาพของมหาวิทยาลัยดังนั้นคณะกรรมการผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์^{๑๘} จึงได้ยื่นร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในปีเดียวกันนี้ได้เกิดการปฏิริษัทรัฐประหาร หลังจากนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการคัดค้านจากบุคคลที่มีอำนาจ ตลอดจนการเมืองที่ไม่เสียรักษา เพดุปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นอุปสรรคทำให้ล่าช้าถึงแม้ว่าความไม่แน่นอนทางการเมืองจะทำให้ร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยไม่ได้รับการพิจารณา ถึงกระนั้นคณะกรรมการผู้บริหารมหาวิทยาลัยต่อไปจนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ รัฐบาลประกาศรับรอง

^{๑๗} Gosling กล่าวในปี ๒๕๗๓ ว่า “There is a certain irony in the fact that the secular universities in Thailand do not recognize degrees from the Buddhist Universities. Graduates from both Mahamakut and Mahachulalongkorn have no difficulty in finding places in post-graduate courses at Indian Universities and to a lesser extent at universities in Europe and the U.S.A. One Mahachulalongkorn undergraduate who had passed prayog nine was fairly recently allowed to transfer directly to an undergraduate course at Cambridge. But even on completing his Mahachulalongkorn B.A. he would not have been eligible to start an undergraduate course at any secular Thai university.” (Gosling, David, (1980), “New Directions in Thai Buddhism”, *Modern Asian Studies*, Vol. 14. No. 3, หน้า ๔๙). ดู Chatsumarn Kabilsingh, “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities”, หน้า ๖๔.

^{๑๘} อาจารย์ฉัตรสุมาลัย กบิลลิท (ปัจจุบัน ภิกษุณีอัมมานนา) เขียนในปี ๒๕๕๗ ว่า “The central problem regarding these Buddhist universities (which the monks themselves emphasize as the most urgent) is the need to be academically recognized by the government.” (Chatsumarn Kabilsingh, “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities”, หน้า ๓๘).

พระราชบัณฑิตกำหนดดิวิทยาลักษณะของผู้สำเร็จวิชาการทางพระพุทธศาสนาในพระราชบัณฑิตจบบัณฑรับรองเฉพาะวุฒิการศึกษาของผู้ที่จบปริญญาตรีและบาลีเท่านั้น (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๖๒) ข้อความในพระราชบัณฑิตมีดังนี้ “ให้ผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรม และแผนกบาลีลามะหลวงเปรียญธรรมเก้าประโยค มีวิทยาลักษณะชั้นปริญญาตรี เรียกว่า “เปรียญธรรมเก้าประโยค” ใช้อักษรย่อว่า “บ.ธ.๙” (พระราชบัณฑิตกำหนดดิวิทยาลักษณะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา, ๒๕๗๐) ถือว่า เป็นความสำเร็จชั้นแรกของคณะสงฆ์ แต่นั้นไม่ใช่เป้าหมายที่แท้จริงของคณะสงฆ์ เพราะการรับรองครั้งนี้รัฐบาลรับรองเพียงปริญญาบัตรเท่านั้น แต่ไม่ได้รับรองมหาวิทยาลัย รัฐจึงตัดให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาอยู่ในวงที่แคบคือปริญญาตรีเท่านั้น ไม่สามารถจัดการศึกษาระดับปริญญาโทและเอกได้ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๓๘ พระสงฆ์ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้วไม่สามารถเรียนต่อการศึกษาระดับสูงทางพุทธศาสนาในประเทศไทยในเพศที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ได้ พระราชนมุนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้ชี้ให้เห็นความไม่เสมอภาคของการศึกษาที่รัฐจำกัดการศึกษาของคณะสงฆ์เพียงปริญญาตรีว่า “คณะสงฆ์ซึ่งเป็นสถาบันที่เน้นหลักของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยขณะนี้ (พ.ศ. ๒๕๒๙) มีการศึกษาสูงสุดแค่ปริญญาตรี ผู้สำเร็จการศึกษาสูงสุดของคณะสงฆ์แล้วจากจะศึกษาต่อให้สูงกว่านั้นต้องไปนอกไปนอก มี ๒ อย่างคือ ๑) ไปนอกประเทศ ไปเรียนต่อ เช่น ที่ประเทศอินเดียเป็นต้น ๒) ไปนอกกวัด ต้องสึกไปเรียน ไปเป็นคฤหัสด์” ดังนั้นคณะสงฆ์จึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ท้ายที่สุดแล้วรัฐบาลรับรอง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติแล้วจึงได้รับเงินอุดหนุนจากการรัฐบาล เป็นรายได้หลัก

ปรากฏข้อความในมาตราที่ ๑๓ ว่า “เงินอุดหนุนทั่วไปที่รัฐบาลจัดสรรให้เป็นรายปี”^{๗๙}

หลังจากนั้น ๒ ปีต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้เปิดรับคฤหัสด์ซึ่งกรรมทั้งแบบชั้นเดียวในจำนวนนั้นด้วยด้วยเหตุผลที่ได้บันทึกไว้ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยว่า “โดยจัดตั้งสถาบันการศึกษาดังกล่าวขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อดำเนินงานด้านการศึกษา วิจัย ส่งเสริม และให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร และคฤหัสด์”^{๘๐} เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติแล้ว สถานะทางการเงินมีงบประมาณแผ่นดินชัดเจน พระภิกษุสามเณรที่เป็นนิลิตต้องจ่ายค่าลงทะเบียนเรียน ในล้วนของแม่ชีจ่ายค่าลงทะเบียนเท่าพระภิกษุสามเณร สำหรับคฤหัสด์ชายและหญิงจ่ายเต็มราคา

จะเห็นได้ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้รับความไม่เสมอภาคทางการศึกษาดังที่กล่าวมาแล้วนั้นจึงทำให้มีงบประมาณไม่เพียงพอและไม่แน่นอนมาเป็นเวลา ๕๐ ปี การที่ยังคงจัดการเรียนการสอนต่อไปได้ เนื่องจากได้รับเงินจากกรรณาจากประชาชนซึ่งเป็นรายได้ไม่แน่นอน นอกเหนือนั้น มีอีกข้อหนึ่งที่สำคัญมากในบริบทนี้ ก็คือไม่ได้มีความไม่เสมอภาคทางการศึกษาเนื่องด้วยสถานภาพทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังมีความไม่เสมอภาคทางด้านการศึกษาที่เนื่องด้วยเพศภาวะด้วย ก็คือก่อนประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากผู้หญิงไทยไม่ได้มีโอกาสที่จะเรียนในวัดได้ จนกระทั่งทั้งช่วงสมัยนั้นฝ่ายผู้หญิงจึงมีแต่กลุ่มภิลิทธิกลุ่มเล็ก อย่างเช่น หญิงชาววังที่สามารถอ่านเขียนได้ (อเนก นาภิกมูล, ๒๕๓๘: ๒๙) (Terwiel, Barend Jan, 2012: 102-104)

^{๗๙} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย. ๑ ตุลาคม ๒๕๔๐.

^{๘๐} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย. ๑ ตุลาคม ๒๕๔๐.

๓. ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาของแม่ชีไทยในมุมมองประวัติศาสตร์

ในบทนี้คณวิจัยจะศึกษาภาพรวมของการศึกษา ระดับอุดมศึกษาและบาลีศึกษาพร้อมทั้งอภิรรัมศึกษาของแม่ชีเพื่อให้เห็นภาพรวมที่ชัดเจน โดยจะศึกษาการศึกษาของแม่ชีก่อนมหาวิทยาลัยลงแข็งทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย

ในประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องแม่ชีไว้น้อยมาก ดูเหมือนว่า ส่วนมากสตรีในประวัติศาสตร์ไม่เน้นมบราวน์ในขณะที่อายุยังน้อยแต่จะบวชเมื่ออายุมาก ตามที่ มองซีเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้เขียนบันทึกเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับแม่ชีในสมัยอยุธยาใน พ.ศ. ๒๙๓๔ สรุปใจความว่า “สตรีชาวสยามออกบวชเมื่ออายุขัยล่วงเข้าวัยชราแล้วไม่ปรากฏ มีนางชีสาวๆ เลยไม่ได้มีทุกวัด” (ซึ่งเดอ ลา ลูแบร์, ๒๕๔๘: ๔๐๗) จดหมายเหตุฉบับของนิโคลาล์ แซร์เวล ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสที่มาอยู่ในเมืองไทยสมัยอยุธยา ได้กล่าวถึงแม่ชีว่า “สตรีชาวสยามรักเลรีภาพมากเกินไปกว่าที่จะยอมมอบตนอยู่ในสำนักเหมือนอย่างนางชีของเรา และที่จะมีชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่นั้นจนตลอดอายุ นางจะไปบำเพ็ญเพียร ภានาอยู่ก็ต่อเมื่อล่วงเข้าถึงวัยที่เบื่อหน่ายในโลกภิวัลย์ แล้วเท่านั้น และน้อยรายนักที่จะ远离จากสำนักนั้นออกมายังการหันโดยที่พาก-navigation ต้องติดต่อกับพระสงฆ์องค์เจ้า อยู่ส่วนจึงได้มีกำหนดกฎเกณฑ์อนุญาตให้สตรีบัวเป็นชีได้ต่อเมื่ออายุล่วง ๕๐ ปี แล้วเท่านั้น เพื่อบังกันครหา นางต้องโกรหันหัวโกรหันหัว แต่ต้องนุ่งขาว ห่มขาว ลีขานนี้ถือเป็นลีที่สุภาพ สำหรับชนชาวสยามใช้ในโอกาสสำคัญๆ และคราวมีพิธีการที่สำคัญๆ พาก-navigation มีได้อยู่ในสำนักที่เป็นอาราม นางจากครอบครัวมาอยู่หมู่บ้าน ๓-๔ คน ในที่ใกล้ๆ วัดนางมีได้ปฏิญาณตนและถือกำหนดกฎเกณฑ์ เอกตามอย่างภิกษุเท่านั้น ประพฤติปฏิบัติตามวินัยสงฆ์ ทุกอย่าง ทั้งส่วนมนต์ทุกวันและเจริญภានาเป็นเวลานานๆ อยู่ในโบสถ์ เวลาส่วนใหญ่ของนางคือปรนนิบัติพระสงฆ์ มี

การจัดจั่งหันถวายและช่วยเหลือกิจกรรมทางด้านต่างๆ ด้วย การอวยทานอยู่เนื่องนิจ นางไปเยี่ยมคนจนและคนเจ็บไข้ได้ป่วยและบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นในด้านทานม้ายอย่างเคร่งครัดด้วยประการนี้ ไม่มีสำนักเป็นของตนเองต้อของอาศัยอยู่ในวัดของพระ กิจกรรมของแม่ชีสูงวัย เหล่านั้นคือปฏิบัติธรรม หรือการทำบุญโดยการช่วยบำรุงพระพุทธรูป ศาสนสถาน และปรนนิบัติพระสงฆ์เท่านั้น” นิโคลาล์ แซร์เวล, ม.ป.ป.: ๕๕) ดังนั้น จึงไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีในประวัติศาสตร์

กิจกรรมแรกที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ลำทวีป การศึกษาของแม่ชีไทยปรากฏครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือการศึกษาพระอภิธรรมหลักสูตร ๓ ปี ๖ เดือน มีถั้งหมด ๕ ชั้น ได้เปิดการเรียนการสอนครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๙๔ ที่วัดระฆังโฆสิตาราม บนบุรี กรุงเทพมหานคร (อภิธรรมโซติกะวิทยาลัย, ๒๕๕๔: ๓๕) เป็นการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายนำโดยพระพิมลธรรม (อาจ อาสาภรณ์การ) ^{๒๙} โดยเปิดรับลัมค์แม่ชีเข้าเรียนร่วมกับพระสงฆ์ หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ มีแม่ชีสำเร็จตามหลักสูตรจำนวน ๒ รูป รวมแม่ชีที่เรียนสำเร็จอภิธรรมตามหลักสูตรตั้งแต่อีต จนถึงปัจจุบัน (๒๕๕๔) จำนวน ๑๕๒ รูป เกลี่ยแม่ชีที่เรียนสำเร็จจำนวนมากที่สุดในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ จำนวน ๑๐ รูป

^{๒๙} อีตือธิบดีสังฆวัดมหาธาตุวรวิหารสุนทรี, อีตือสังฆมณฑรี ว่าการองค์การปกครอง (ตาม พระบ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๔๘), อีต นายนายสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒ สมัย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๔ และ พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๔ สมณศักดิ์สุดท้ายที่สมเด็จพระพุฒาจารย์.

noknannpramalanpilas ๓-๙ รูปต่อปี ๒๕๑๓ ปี พ.ศ. ๒๕๑๓
คณลังษ์วัดมหาธาตุวรวิหารสฤทธิ์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพ-
มหานคร ฝ่ายมหานิกาย ได้จัดการเรียนการสอนพระอภิธรรม
แม่ชีเข้าศึกษาร่วมกับพระสงฆ์ จำนวนแม่ชีที่สำเร็จการศึกษา
อภิธรรมตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๔๔ มีจำนวน ๒๕๐ รูป
ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาอภิธรรมจำนวน
มากที่สุด ๑๘ รูป นักนั่ง บีล ๑๐ รูป หรือ ๑๔ รูป (กอง
ทะเบียนนักศึกษาอภิธรรม, ม.บ.ป.) พ.ศ. ๒๕๗๔ การศึกษา
อภิธรรมได้เป็นหน่วยงานหนึ่งของมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย มีสาขาวิชาทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด
๕๗ สาขา (อภิธรรมโซซิติวิทยาลัย, ๒๕๔๔: ๓๕-๓๖)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช-
วิทยาลัย คณะลงชื่อฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้จัดการศึกษา
ภาษาบาลีแก่แม่ชีทั้งหมด ๙ ชั้น ใช้หลักสูตรเดียวกับ

พระสงฆ์ และสามารถเรียนร่วมกับพระสงฆ์ได้ หมายความว่า
ราชวิทยาลัยเป็นเพียงสถานที่จัดสอบและรับรองผล
การศึกษาบาลีของแม่ชีเท่านั้น ไม่ได้อยู่ในกำกับของแม่กอง
บาลีของมหาเถรสมาคมเหมือนการศึกษาของคณะสงฆ์
ดังนั้นแม่ชีจะไม่ได้สอบรวมกับพระสงฆ์ (Gosling David
L., 1988: 126) แม่ชีที่เรียนบาลีรุ่นแรกมีจำนวน ๑๒ รูป^{๔๓}
ใน ๑๒ รูปนั้นไม่มีแม่ชีที่เรียนสำเร็จตามหลักสูตรบาลี
ชั้นที่ ๕ มีเพียงแม่ชีที่สอบผ่านบาลีชั้นที่ ๖ เท่านั้น^{๔๔} ในปี
พ.ศ. ๒๕๒๗^{๔๕} มีแม่ชีสำเร็จบาลีชั้นที่ ๕ เพียง ๑ รูปเท่านั้น
นับเป็นเวลา ๒๓ ปีจึงมีแม่ชีสำเร็จการศึกษา หลังจากนั้น
มีแม่ชีสำเร็จบาลีศึกษา ๕ ประโยค อย่างมากที่สุด ปีละ ๒
รูปเท่านั้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ ถึง ๒๕๔๔ รวมเวลา ๔๙ ปี
มีแม่ชีสำเร็จบาลีศึกษา ๕ ประโยคในประเทศไทย รวมทั้ง
หมวด ๒๐ รูป^{๔๖}

มหาวิทยาลัยรับรองการศึกษาบาลีของ
เยาวชนในประเทศไทย ให้เป็นไปตามหลักสูตรและเกณฑ์การวัดผล
ตามแบบคณลักษณ์ ดังคำประกาศของมหาวิทยาลัย
ราชวิทยาลัยว่า “ให้เชื่อถือแล้วว่า ที่นี่ได้ดำเนินการสอนภาษาบาลีอย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพสูง”

ແມ່ນສືປະຕິບັນດາ ຂວັງຄູອ່ອນ, ປະເທດລາວ ດີເນີນ ແລ້ວ ປະເທດໄທ ດີເນີນ
ນັກເຮືອນບາລີ່ວຸ່ນແຮກ, ຫັ້ນໜ້າແມ່ນສືປະຕິບັນດາ ແມ່ນສືປະຕິບັນດາ ພາກທ່ອ ຈຶ່ງຫວັດ
ຮາພາເຊີ້ນ ວັນທີ ๑๗ ພຸດພະຈຸການ ໄຕແຕ່ລົມກາງຂໍ້ມູນ

๒๔ แม่ชีสมศรี จารุพงส์ สำเร็จบาลีศึกษา ๕ ประโภครูปแรกของประเทศไทย. วัดชนะสงคราม. วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๓๕. ลัมภากษณ์.

ของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสานมหลวงเป็นหลักสูตร และเกณฑ์การวัดผลบาลีศึกษาโดยอนุโถม” (มหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณ ๒๕๔๓) ในเรื่องการอบรมประกาศนียบัตร และพัสดุเกียรติคุณแม่ชีมีความแตกต่างกัน มีรายละเอียด ดังนี้ บาลีศึกษา ๓ บาลีศึกษา ๖ และบาลีศึกษา ๙ ได้รับ พัสดุเกียรติคุณพร้อมประกาศนียบัตร ใน ๓ ประเภทนี้มีส่วน แตกต่างคือ บาลีศึกษา ๓ และ ๖ นั้น รับประกาศนียบัตร และพัสดุเกียรติคุณจากสมเด็จพระลังฆราชนำรับบาลีศึกษา ๙ ได้รับพัสดุเกียรติคุณจากพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า โสมสุลิพะวรราชานันดามาตุ พระองค์เล็ดด์ประทาน พัสดุเกียรติคุณแก่แม่ชีที่สำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยชน์ครั้งแรก ในประวัติศาสตร์แห่งการศึกษาภาษาบาลี ของแม่ชีไทยใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่ศึกษาการศึกษามหากรุณาธิคุณ ๒๙ ในส่วนของบาลีศึกษา ๑-๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ รับเฉพาะ ประกาศนียบัตรจากสมเด็จพระลังฆราชนรือผู้แทนสมเด็จ พระลังฆราชน

ถึงแม้แม่ชีจะได้รับการศึกษาบาลีเหมือนพระภิกขุ สามเณร แต่ก็มีอีกล่วงหนึ่งที่ไม่เหมือนกันคือ ภิกขุสามเณร ที่เรียนจบประโยชน์ ๙ นั้น ได้รับนิตยภัตร (เงินเดือน) จากรัฐบาลโดยผ่านกระบวนการค่าลنا ปัจจุบันนี้ผ่านลำนัก พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำหรับแม่ชีที่จบบาลีศึกษา ๙ ประโยชน์ ไม่ได้รับนิตยภัตรเช่นนั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะการจัด การศึกษาบาลีศึกษาของแม่ชีไม่ใช่งานของมหาเถรสมาคม ดังนั้นมหาเถรสมาคมจึงไม่ได้มอบนโยบายให้แม่ก่องบาลี ดำเนินการจัดการศึกษาภาษาบาลีให้แก่แม่ชี แต่เป็นการจัด การศึกษาของมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณ จัดการศึกษา ภาษาบาลีของคณะสงฆ์ได้รับการรับรองโดยมีพระราชนูญญาติ พ.ศ. ๒๕๒๗ ใน มาตรา ๓ ว่า “วิชาการพระพุทธศาสนา

หมายความว่า วิชาการซึ่งจัดให้พระภิกขุสามเณรศึกษา ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี สานมหลวง” (พระราชนูญญาติกำหนดดิวิทยฐานะผู้สำเร็จ วิชาการพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๗) ในช่วงที่มีพระราชนูญญาติ รับรองการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น แม่ชีได้รวมกันก่อตั้ง มนุนิธิสถาบันแม่ชีไทยแล้ว^{๗๗} แต่แม่ชียังไม่ได้รับการสนับสนุน ให้เรียนมหาวิทยาลัยลงที่

ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็น มหาวิทยาลัยที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อ วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๗๗ (<http://th.wikipedia.org/wiki/>. เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๕๕.) ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตราจร ได้กล่าวถึงการที่แม่ชีไม่ได้เข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ว่า “ไม่มีระบบที่อุดหนุนแม่ชีเข้าเรียนใน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ไม่มีแม่ชีมาสมัครเข้าเรียน อาจเนื่องจากอาจารย์ตระเพ��นไทยที่นักบุรุษไม่สามารถยุ่งเกี่ยว กับการเรียนทางโลกและเมืองไทยมองแม่ชีไทยแบบก้าว ก้าวห่างๆ คุณลักษณะและนักบุรุษจึงไม่มีแม่ชีมาสมัครเรียน ใน พ.ศ. ๒๕๒๘ มีพระสงฆ์สามารถเข้าเรียนในระดับปริญญาโท ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยหอดด้าได้ ใน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่ปรากฏว่า แม่ชีมาเรียน ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๔๐ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปิดสอนในสาขา วิชาพุทธศาสนาศึกษา มีแม่ชีมาสมัครเรียน ๑ รุ่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๔ มีแม่ชีเรียน ๑๑ รุ่น กำลังจะมีแม่ชีเรียนสำเร็จเป็นรุ่นแรก”^{๗๘} อีกประการหนึ่ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยปิด คือมีการสอบ

^{๗๗} สถาบันแม่ชีไทย ก่อตั้งเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗.

^{๗๘} ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตราจร อาจารย์ประจำภาควิชา บริชญา คณะศิลปาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, การศึกษา ประยุกต์ธรรม ๙ ประโยชน์, พุทธศาสนาบัณฑิต, ปรัชญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเดลี อินเดีย, ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕, สถานที่มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ลัมภากาณ.

^{๗๙} ดร.แม่ชี ดวงพร คำหอมกุล, บาลี ๙ ประโยชน์ รูปที่ ๒ คนของ ประเทศไทย, อาจารย์ประจำ ปชบดีเตรียมศาสตร์ (วิทยาลัยแม่ชี) กำกับป้องชัย จังหวัดนครราชสีมา.

แห่งขันเข้าศึกษา ดังนั้น มหาวิทยาลัยจึงคัดบุคคลเข้าศึกษาด้วยคะแนนตามเกณฑ์ ซึ่งแตกต่างจากมหาวิทยาลัยเปิดที่ไม่มีการสอบแข่งขันสามารถเข้าไปเรียนได้ แม่ชีส่วนมากมองว่า ตนเป็นนักบวชจึงมุ่งเรียนธรรมะและเรียนวิปัสสนาเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม มีแม่ชีบางกลุ่มเท่านั้นที่มุ่งไปเรียนที่มหาวิทยาลัยเปิด คือมหาวิทยาลัยรามคำแหง (<http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยรามคำแหง>). เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๔๕.) ในปี พ.ศ. ๒๕๙๐ มีแม่ชีศึกษาในมหาวิทยาลัยรามคำแหงรุ่นแรก คือแม่ชีอุดมศรีช่อเกตุ หลังจากนั้น ๕ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๙๕ แม่ชีสีลสัน อุปนาย แล้วแม่ชีพุน ดวงจันทร์ ได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ แม่ชีสีลสัน อุปนาย ให้ข้อมูลว่า “ครั้งแรกในการเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงนั้นทางวัดไม่อนุญาต เพราะเป็นนักบวชแล้วไม่ควรเรียนในมหาวิทยาลัยทางโลก แต่เมื่อไปเรียนแล้วทางวัดก็ไม่ห่วงติง จนกระทั่งเรียนจบ แม่ชีวัดปากน้ำเป็นแม่ชีรุ่นแรกที่เข้าไปเรียนมหาวิทยาลัยรามคำแหง”^{๓๙} มหาวิทยาลัยลู Xuทัยธรรมาราช ก่อตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นมหาวิทยาลัยเปิด (<http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยลู Xuทัยธรรมาราช>. เข้าใช้วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๔๕.) และเป็นอีกมหาวิทยาลัยหนึ่งที่แม่ชีเลือกศึกษา ล่าเหตุที่แม่ชีเลือกศึกษาที่มหาวิทยาลัยเปิดทั้งสองแห่งนี้ เพราะค่าเรียนไม่สูงเข้าถึงง่าย นักบวชสามารถศึกษาได้ เปิดรับนักศึกษามากกว่าจำนวน ศึกษาได้ด้วยตนเอง ในส่วนของมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นไม่มีข้อห้ามสำหรับแม่ชี คณะวิจัยไม่สามารถตรวจสอบจำนวนแม่ชีที่ลงทะเบียนเรียนของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งและมหาวิทยาลัยเอกชน

ได้พระแม่ชีเหล่านี้ใช้คำนำหน้าชื่อนางสาวตามบัตรประจำตัวประชาชนในการเข้าศึกษา

๔. การเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาของแม่ชีไทย

หลังจากที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๕๘๐ การศึกษาของแม่ชีในช่วงกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมา นี้ดีขึ้นจนถึงระดับสูงสุดคือปริญญาเอก ที่เป็นเช่นนี้อันเนื่องมาจาก การศึกษาของคณะลงพื้นที่มั่นคง นั่นคือการมีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ก่อตั้งได้ว่าได้หลุดจากความเป็นมหาวิทยาลัยที่ไม่มีกฎหมายรับรองแล้ว ซึ่งในช่วงนั้นถึงกับถูกเรียกว่าเป็น “มหาวิทยาลัยเลื่อน” ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยลง พ.ศ. ๒๕๘๐ มีวัตถุประสงค์ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาและวิจัย มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษา วิจัย ลงเริ่ม และให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรและครุหัลล์^{๔๐} ดังนั้น พ.ศ. ๒๕๘๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้เปิดรับแม่ชีและครุหัลล์ เข้าเรียนระดับปริญญาโท แม่ชีรุ่นแรกที่เรียนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้งหมด ๔ รูป เรียนลำเรือ ๓ รูป^{๔๑} ในแม่ชี ๓ รูปนั้น สำเร็จการศึกษาปริญญาเอก ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑ รูป สำเร็จปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยเดลีประเทศไทย ๑ รูป ทั้งสองเป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาปชาบดีเกริกวิทยาลัย^{๔๒} ปี พ.ศ. ๒๕๘๓ มหาวิทยาลัย

^{๓๙} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย.

^{๔๐} เอกสารอัดสำเนา, บันทึกวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. ๒๕๘๒.

^{๔๑} พระคริมภรณ์, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๕ ลิงหาคม ๒๕๘๓, สัมภาษณ์.

^{๔๒} แม่ชีสีลสัน อุปนาย, วัดปากน้ำภาษีเจริญ, บาลีศึกษา ๔, อาจารย์พิเศษที่มหาปชาบดีเกริกวิทยาลัยกรรมการผลิตภัณฑ์แม่ชีไทย, ที่ปรึกษารองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารมหาปชาบดีเกริกวิทยาลัย, วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๕, สัมภาษณ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้เปิดในระดับปริญญาเอก ในส่วนปริญญาตรีนั้นเปิดรับคุณหัสดีและแม่ชี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ สาเหตุที่เปิดปริญญาตรีข้าเนื่องจากคณะกรรมการบริหารมหาวิทยาลัยได้แก้ไขข้อบังคับ แก้ไขข้อความที่ทำให้เปิดรับคุณหัสดีและแม่ชีเข้าเรียนได้ในระดับปริญญาโท แล้วเสร็จก่อนปริญญาตรี^{๓๓} นับตั้งแต่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้เปิดรับแม่ชีเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา เริ่ม ใน พ.ศ. ๒๕๔๙ จนถึง ๒๕๕๔ ได้มีแม่ชีสำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาเอกจำนวน ๑ รูป ระดับปริญญาโทจำนวน ๑๓ รูป^{๓๔} ระดับปริญญาตรีจำนวน ๘ รูป^{๓๕}

นอกจากนั้น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังได้รับรองการศึกษาพระอภิธรรมที่มีการเรียน การสอนอยู่ก่อนแล้ว แต่ยังไม่ได้มีการรับรองการศึกษาจาก สภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยโดยมติ คณะกรรมการสภามหาวิทยาลัย ได้ประกาศเทียบความรู้ การศึกษาอภิธรรมในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ดังข้อความในประกาศ ว่า “ประกาศนี้บัตรมัชณิมาภิธรรมมิภักดี เทียบเท่า มัธยมศึกษาตอนปลาย ประกาศนี้บัตรอภิธรรมบัณฑิต เทียบเท่าปริญญาตรี” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖)

ในส่วนของมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยได้ เปิดรับแม่ชีเข้าศึกษาระดับปริญญาตรีครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ปริญญาโท พ.ศ. ๒๕๕๕ ปริญญาเอก พ.ศ. ๒๕๕๗^{๓๖}

^{๓๓} พระครีมกีรัญณ, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๔ ลิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๓๔} ทะเบียนบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๕} ทะเบียนคณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๖} พระครูปัลลังสันติพัฒนวิริยะจารย์, คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๒ ลิงหาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน ๔๓ รูป ระดับปริญญาโท จำนวน ๒๙ รูป และปริญญาเอก จำนวน ๑ รูป^{๓๗} จำนวนแม่ชีที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยลงมือทั้งสองแห่งต่างกัน น่าจะสันนิษฐานได้ว่า มนุนธิสถาบันแม่ชีไทยมีสำนักงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัย แม่ชีจึงมีความคุ้นเคยกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙^{๓๘} สำหรับการศึกษาภาษาบาลีนั้นบังตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖^{๓๙} ยังไม่ได้มีการรับรองการศึกษา ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัย จึงประกาศรับรอง สถานะบาลีศึกษาของแม่ชีโดยรับรองการศึกษาภาษาบาลี ของแม่ชีเป็นหลักสูตรประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยให้ ผู้เรียนมีวุฒิสอดคล้องกับการศึกษาภาษาบาลีของคณะลงมือ ผู้สำเร็จการศึกษาบาลี ๕ ประโยคเข้าเรียนต่อในระดับ ปริญญาตรี ผู้สำเร็จการศึกษาบาลี ๙ ประโยค เข้าเรียน ต่อในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยลงมือทั้งสองแห่งและ สามารถนำประกาศนียบัตรสมัครเรียนในระดับปริญญาโท ในมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้^{๔๐} มีข้อความในประกาศดังต่อไปนี้ “สภามหาวิทยาลัยมีมติอนุมัติให้มีการเรียนการสอน ภาษาบาลีตั้งแต่บาลีประโยค ๑-๒ ถึงบาลี ๙ ประโยคใน มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยตามความเหมาะสมโดย ใช้อักษรย่อว่า “บ.ศ.” ให้ใช้หลักสูตรและเกณฑ์การวัดผล ของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนา�หลวงเป็นหลักสูตรและ เกณฑ์การวัดผลบาลีศึกษาโดยอนุโลม ให้เทียบชั้นการจบ ของแต่ละประโยคกับประโยคเปรียญธรรม ตามหลักสูตร

^{๓๗} ทะเบียนบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

^{๓๘} สถานแม่ชีไทยตั้งที่อาคารมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วัดบรรโนเวศวิหาร, กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๔๘ ข้อมูลมาตั้งข้างมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม.

^{๓๙} พระครูสุธรรมโกวิท, หัวหน้ากองพัฒนานักศึกษา, มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์.

พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสานมหลวง” (มหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณ) มหาวิทยาลัยประกาศสนับสนุนการเรียนการสอนภาษาบาลีให้แก่แม่ชีโดยใช้มาตรฐานหลักสูตรเหมือนของพระสงฆ์ทุกประการ ให้ใช้อักษรย่อ บ.ศ. ซึ่ง มาจากคำเตือนว่า “บาลีศึกษา” เช่น “บาลีศึกษา ๓” เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ามหาวิทยาลัยลงที่ทั้งสองแห่งแสดงจุดยืนชัดเจนในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้แม่ชีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้นได้รับรองผู้ที่สำเร็จอภิปริญญาโดยสามารถต่อระดับปริญญาโทได้ มหากรุณาธิคุณมหาวิทยาลัยรับรองวุฒิการศึกษาภาษาบาลีของแม่ชีโดยรับรองบาลี ๕ ประโยคให้เป็นปริญญาตรีและสามารถเรียนต่อระดับปริญญาโทของทั้งสองมหาวิทยาลัย^{๔๙} ตามที่คณะกรรมการภาษาญี่ปุ่นบริหารระดับสูงของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณมหาวิทยาลัยลงที่ทั้งสองแห่งมุ่งที่จะส่งเสริมการศึกษาทั้งแม่ชีและสตรีครุฑัลล์ เพื่อต้องการให้สตรีได้มีความรู้ทางธรรม มุ่งให้สามารถนำความรู้ไปสั่งสอนให้ลัทธมได้รับประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม คำนวนจากระยะเวลาที่มหาวิทยาลัยลงที่ได้จัดการเรียนและการสอนมาแล้วเป็นเวลากว่า ๕๐ ปี ดูเหมือนว่าเป็นเวลานาน กว่ามหาวิทยาลัยลงที่ทั้งสองแห่งจะรับแม่ชีเข้าเรียน จากการลั้มภาษณ์คณะกรรมการมหาวิทยาลัยลงที่ทั้งสองแห่งต่างมีความเห็นอย่างสอดคล้องกันเกี่ยวกับการรับแม่ชีเข้าเรียนว่าด้วยเหตุผลหลักๆ คือยังไม่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ไม่มี

^{๔๙} ดังที่ผู้บริหารสูงของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยระบุหนึ่งกล่าวว่า “เราก็มองว่าเราจะส่งเสริมให้แม่ชีมีสถานะใน การศึกษา มหากรุณาธิคุณมหาวิทยาลัยจัดการศึกษาอภิปริญญาให้แม่ชี ในส่วนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดการศึกษาอภิปริญญาให้แม่ชี ซึ่งกฎหมายเปิดช่องให้เราในการให้แม่ชีเข้ามายศึกษา” (พระคริมภิญญา, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัย, วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๔, ลั้มภาษณ์.)

งประمامณในการจัดการเรียนการสอน ไม่ได้เป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ในกำกับของรัฐบาล มีเพียงทุนจากการศึกษาที่มีจำนวนจำกัด และเงินรับบริจาคจากประชาชน ถือได้ว่าบริหารบนความเลี่ยง ซึ่งจัดการบริหารการศึกษาเป็นไปตามยถากรรม ห้องเรียนไม่เพียงพอ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพระธรรมโกศาจารย์ (พระยุรธมมจิตโต) ได้ให้เหตุผลอย่างกระซับว่า “มหาวิทยาลัยลงที่ยังไม่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ไม่มีบประมาณ”^{๕๐} นอกจากนี้พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริภูมิ) ให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า “มหาวิทยาลัยลงที่เรียนแบบลักษณะประชาธิรัฐ พระสงฆ์มีเงินบริหารไม่มากไม่พอค่าจ่าย”^{๕๑}

๕. ความท้าทายในการจัดการสอนบุคคลต่างเพศ ปนกัน

ก่อน พ.ศ. ๒๕๑๒ คณะลงที่จัดการศึกษาเกี่ยวกับอุดมศึกษาได้เสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยลงที่มีคณะกรรมการที่เป็นพระเถรผู้ใหญ่ทั้งธรรมยุติและมหานิกาย บางกลุ่มไม่เห็นชอบในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาทั้งไม่สนับสนุนร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยลงที่ โดยเกรงว่าการศึกษาบาลีที่เป็นการศึกษาดั้งเดิมของคณะลงที่จะเสื่อม จะไม่มีผู้เรียนภาษาบาลี พระสงฆ์จะเรียนมหาวิทยาลัยลงที่ซึ่งสอนทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อเรียนสำเร็จมหาวิทยาลัยแล้วเกรงจะลาลิกขາเป็นคุหัลล์ เนื่องลั่

^{๕๐} พระธรรมโกศาจารย์, ศาสตราจารย์, ดร., อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ราชบัณฑิต, เจ้าอาวาสวัดประยูร วงศ์วารส กรุงเทพมหานคร, ๓ ลังหะกม ๒๕๕๓, ลั้มภาษณ์, พระคริมภิญญา, รองศาสตราจารย์, ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๔, ลั้มภาษณ์.

^{๕๑} พระสุธีธรรมานุวัตร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร., คณบดีคณะพุทธศาสนา, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระ เชตุพลวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๓ ลังหะกม ๒๕๕๓, ลั้มภาษณ์.

อินไดคือห่วงเรื่องความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ลัมยันนังทั้งพระเถระผู้ใหญ่และกลุ่มนักการเมืองบางคนให้เหตุผลเหมือนกันคือพระสงฆ์ควรเรียนเฉพาะภาษาบาลีและพระธรรมวินัยเท่านั้น^{๓๗} กล่าวได้ว่า พระราชนบัญญัติมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องมือขยายการศึกษาได้ครอบคลุมถึงคฤหัสด์ พระธรรมโภคจาราย (ประยูรธรรมมุจิตโต) ได้ชี้แจงเหตุผลในการเปิดรับนิสิตที่เป็นคฤหัสด์ ต่อคณะกรรมการธิการในรัฐสภาว่า “ถ้าให้พระเรียนอย่างเดียว ถ้าพระลดจำนวนลงจะทำอย่างไร ดังนั้น จึงควรเปิดรับคฤหัสด์ด้วย”^{๓๘} พระครูปลัดสุวัฒนาวชิรคุณ (ไสว โชติก) กล่าวถึงการแยกห้องเรียนว่า “คณะกรรมการธิการเห็นชอบในหลักการแต่ในทางปฏิบัตินั้นให้จัดการเรียนการสอนแยกกัน ด้วยเกรงปัญหาจริยธรรมทางเพศความกังวลเกี่ยวกับพระมหาจารย์” (Chatsumarn Kabil Singh, n.d.: 70) “ความเหมาะสมสมแก่สมณเพศของพระภิกษุสงฆ์ เป็นเรื่องที่ไม่ควรมองข้าม ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ตระหนักในเรื่องนี้จึงประกาศเป็นนโยบายแยกห้องเรียน”^{๓๙} พระครูคัมภีรภูณ (สมจินต์ สมมาปุญโญ) อธิบายว่า “ตอนนั้นลังคมยังไม่อยากให้สตรีเข้ามาเรียนอยู่ในที่เดียวกันกับพระ คือถ้าจะเข้ามาเรียนก็ต้องแยกห้องเรียน ก็มีข้อติดตெียนจากผู้ใหญ่ก็ในเมื่อที่ไม่พอ แล้วยังมาแยกห้องอีกที่ยังไม่พอเพิ่มอีก ครูบาอาจารย์ก็น้อยอยู่แล้วถ้าแยกก็ต้องเกิดปัญหาอยู่แล้ว”^{๔๐}

ปัจจุบันนี้ หลังจากการเปลี่ยนแปลงในระบบการจัดการศึกษา การศึกษาในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทนั้น ประสบช่องทางที่ล้ำหน้ามากกว่าเดิม ไม่ใช่แค่การเรียนรู้ทางวิชาการ แต่เป็นการพัฒนาทักษะ软技能 อย่างเช่น การทำงานเป็นทีม การสื่อสาร การแก้ไขปัญหา การคิดวิเคราะห์ และการตัดสินใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งในโลกปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การศึกษาในระดับปริญญาโทนี้ จึงเน้นไปที่การวิเคราะห์และประเมินผล ตลอดจนการนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นในแวดวงธุรกิจ วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ หรือศิลปะ ฯลฯ ทำให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับนี้ มีความสามารถในการแข่งขันในตลาดแรงงานที่สูง พร้อมที่จะเป็นผู้นำในสังคมในอนาคต

๔๗ พระสุวิรรภาน (ณรงค์ จิตต์โลภรณ์), รองอธิการบดีวิทยาเขตนครราชสีมา, วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๔๕, สัมภาษณ์.

๔๔ พระธรรมโภคอาจารย์, ศ.ดร., อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๘, ลัมภุชัย.

๔๕ พระครูปัลลังสุวัฒนาธิรคุณ (ໄສວ ໂຈິຕິໂກ), ວົງອອີກເປົ້າມືຖານ
ກິດຈະກຳທີ່ມີຄວາມຮັບຮັດໃຫຍ້

^{๑๙} พระคริสต์มีรีภูมาน, วศ., ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปักน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๔ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

๔๗) พระลูธิธรรมานุวัตร, คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ขอนแก่นกรุณาอธิบายความหมายของคำว่า “สังฆากษา”

๔๔ พระธรรมโกศาจารย์, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๗. ล้มภำชร.

๖. ประสบการณ์ในการเรียนของแม่ชี

ในระยะเวลา ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาภาพลักษณ์ของแม่ชีดีขึ้นตามลำดับ สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งก็คือแม่ชีมีการศึกษาสูงขึ้น และเป็นกำลังในการเผยแพร่พระศาสนาทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติตามมากขึ้น เมื่อเทียบกับสมัยอดีตที่แม่ชีมีโอกาสได้เรียนหนังสือค่อนข้างน้อย กิจกรรมของแม่ชีคือปฏิบัติธรรมและทำงานในวัดเท่านั้น ในอดีตไม่มีโอกาสได้รับเชิญไปอบรมศิลธรรมตามสถานที่ต่างๆ หรืออาจมีเฉพาะบางแห่ง เช่น สำนักแม่ชีศาลาสันติสุข อำเภอศรีราชา จังหวัดนครปฐมซึ่งไม่มากครั้ง หลัง พ.ศ. ๒๕๔๗ ถึงปัจจุบัน แม่ชีมีการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ดังข้อความตามที่แม่ชีท่านหนึ่งรายงานว่า “ในอดีตนั้นหัวหน้าแม่ชีไม่ให้ออกไปเรียนข้างนอก ให้อยู่ในวัดให้ปฏิบัติธรรม แต่สมัยนี้มีการเปิดให้แม่ชีเรียนมากขึ้นเท่าที่จะไหว่ค่าว่าได้อยากเรียนอะไรก็ได้เรียนเต็มที่ แม่ชีพัฒนาเรื่องการศึกษามากขึ้น”^{๔๙} เมื่อแม่ชีมีการศึกษาและประพฤติปฏิบัติดอนอยู่ในกรอบคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว บทบาทของแม่ชีจึงได้รับการยอมรับในฐานะเป็นผู้สอนธรรมะและมีบทบาทในการสอนจริยธรรมเยาวชนมากขึ้นเนื่องจากได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “แม่ชีที่สอนจริยธรรมและศิลธรรมตามโรงเรียนในชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ประชาชนยกย่องเสมอเหมือนยกย่องภิกษุสามเณร”^{๕๐} ซึ่งลอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของแม่ชีอีกท่านหนึ่งว่า “ช่วงที่มีอบรมภาคฤดูร้อนหรืออบรมศิลธรรม เขาจะให้เกียรติเชิญแม่ชีเข้าไปช่วยอบรมด้วย”^{๕๑} และแม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “เมื่อก่อนไม่มีโอกาสไปอบรมศิลธรรม แต่เดี๋ยวนี้มีโอกาสมากขึ้นและพระเณรเองก็ให้การยอมรับบางทีก็เปิดโอกาสให้ไปช่วยสอนบาลีให้พระเณรซึ่งในสมัยก่อนนี้จะไม่ค่อยมี

สมัยหลังนี้เห็นแม่ชีมีความรู้ มีการศึกษา ก็ให้มีโอกาสไปสอนให้การยอมรับ ทั้งพระเณรและชาววัด”^{๕๒} นอกจากน้ำใจแล้ว คณะลงกรณ์พระภิกษุสามเณรและชาววัดเปิดโอกาสให้แม่ชีเป็นอาจารย์สอนบาลีประจำสำนักเรียนโดยผู้เรียนคือภิกษุสามเณร เช่น สำนักเรียนวัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎี กรุงเทพมหานคร จำกัดอุปกรณ์ แม่ชีที่สอนบาลีของสำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎี ว่า “สอนบาลีที่สำนักเรียนนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๕๔ ภิกษุสามเณรให้ความนับถือมากที่สุด”^{๕๓} ในอวัยธรรมชาติคณะวิทยาลัยมีแม่ชีเป็นอาจารย์สอนอภิธรรมจำนวน ๘ รูปจากจำนวนอาจารย์ทั้งพระสงฆ์และ俗ทั้งหมด ๓๑ รูป/คน นักศึกษาอภิธรรมมีทั้งนักบวชและ俗ทั้งหมด ๓๑ รูป/คน นักศึกษาอภิธรรมมีทั้งนักบวชและ俗ทั้งหมด ๓๑ รูป/คน ให้ความนับถือแม่ชีท่านหนึ่งให้สัมภาษณ์ว่า “ส่วนมากจะสนใจเรื่องความรู้มากกว่าเพศผู้สอน”^{๕๔} แม่ชีที่สอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมี ๑ รูป สอนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ จนถึงปัจจุบัน (๒๕๕๕) ให้สัมภาษณ์ว่า “นิสิตที่เรียนระดับบัณฑิตศึกษา ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ที่เป็นพระภิกษุสามเณรให้การยอมรับและมุ่งที่ความรู้ของผู้สอนดังนั้น การสอนจึงไม่พบอุปสรรค”^{๕๕} แม่ชีที่สอนที่มหาป่าบดีเตรียมวิทยาลัย (วิทยาลัยแม่ชี) ซึ่งอยู่ในกำกับของมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิคุณราชวิทยาลัย จำนวน ๒ รูป แม่ชีท่านหนึ่งที่สอนที่มหาป่าบดีเตรียมวิทยาลัย มา ๓ ปีแล้ว ได้เล่าประสบการณ์ของตนเองว่า “สมัยหลังนี้เห็นแม่ชีมีความรู้ มีการศึกษาได้มีโอกาสไปสอนในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะลงกรณ์พระภิกษุสามเณรและชาววัดให้การยอมรับในศักยภาพ ประกอบกับพระภิกษุสามเณรเป็นคนรุ่นใหม่จะให้ความสนใจในวัฒนธรรมศึกษาของผู้สอน ในมหาวิทยาลัยลงกรณ์

^{๔๙} แม่ชีรูปที่ ๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๐} แม่ชีรูปที่ ๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๑} แม่ชีรูปที่ ๓ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๒} แม่ชีรูปที่ ๔ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๓} แม่ชีรูปที่ ๕ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๔} แม่ชีรูปที่ ๖ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๕} แม่ชีรูปที่ ๗ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

ก็มีอาจารย์ธรรมานุสสันเป็นประจำอยู่แล้ว ดังนั้น การที่แม่ชีจะสอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์จึงไม่ใช่เรื่องที่แปลกแต่อย่างใด”^{๓๖}

ในส่วนของการเรียนภาษาบาลี แม่ชีที่เรียนร่วมกับพระภิกษุสามเณรภราṇาคที่เป็นกันเองและสถานที่เรียนบาลีเป็นที่พอดีและสะดวก จากการลัมภาษณ์แม่ชีท่านหนึ่งที่อยู่ต่างจังหวัดว่า “ต่างจังหวัดเข้าเปิดเรียนบาลีเยอะ ทางราชบูรีก็เยอะ พระเณรท่านก็ให้การสนับสนุนดี อาจารย์ที่สอนก็ดี พระเณรที่เรียนร่วมกันก็ให้ความเป็นกันเอง บรรยายความเมื่อยเพื่อนให้ความคุ้นเคยให้เกียรติจนเรียนจบกุศัณ্মี”^{๓๗} ในกรุงเทพมหานครสำนักเรียนบาลีที่แม่ชีนิยมมาเรียน คือสำนักเรียนวัดมหาธาตุวรวิหารรังสฤษฎี สำนักเรียนวัดสามพระยา สำนักเรียนวัดชนะสงคราม สำนักเรียนวัดระฆังโฆสิตาราม จากประสบการณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งเล่าว่า “เรียนบาลีประโยชน์ ๘ และ ๙ ที่สำนักเรียนวัดสามพระยา ได้ความรู้และเรียนอย่างมีความสุข พระภิกษุสามเณรเป็นกันเอง หลังจากจบการศึกษาแล้ว พระภิกษุที่มีความคุ้นเคยกันในสมัยที่เรียน ยังคงเป็นเพื่อนกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”^{๓๘} สำนักเรียนบาลีของคณะสงฆ์ที่อนุญาตให้แม่ชีเรียนภาษาบาลีในลัมพี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๘ มีเฉพาะในกรุงเทพมหานคร หลังจากที่แม่ชีสมควริ จากรูเพิงสำเร็จบาลี ๘ ประโยชน์เป็นแม่ชีรูปแรกของประเทศไทย ทำให้แม่ชีในประเทศไทยเริ่มตื้นตัวในการเรียนภาษาบาลี^{๓๙} หลังจากนั้นสำนักเรียนของคณะสงฆ์ในต่างจังหวัดที่เปิดสำนักเรียนบาลีทุกแห่งได้อนุญาตให้แม่ชีเรียนบาลี^{๔๐} เมื่อแม่ชีให้ความสนใจในการเรียนมากขึ้น การมีค่าใช้จ่ายใน

การเรียนจึงเป็นภาระอันหนักของแม่ชี บางรูปอาศัยเงินของพ่อแม่เรียน บางรูปได้รับการอุปถัมภ์เรื่องเงินค่าเรียนจากคุณทั้สดังคำให้ลัมภาษณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “ปริญญาโทและปริญญาเอกได้รับการอุปถัมภ์ค่าเทอมจากคุณทั้สด”^{๔๑} บางรูปทำงานเป็นครูสอนหนังสือในวัดและได้รับเงินเดือนจากมูลนิธิ จึงนำเงินเหล่านั้นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการเรียน ก่อกร้าวได้ว่า การศึกษามีส่วนทำให้พ่อแม่ญาติพี่น้องของแม่ชี มีความภูมิใจไม่มีความกังวลใจในการบ瓦ชของลูกสาว และร่วมอนุโมทนาที่ลูกสาวได้บวชเรียนมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ถือว่าเป็น “การเกะชาญผ้าขาว” ซึ่งเป็นคำกล่าวของคนไทยที่มีลูกสาวบวชซึ่งล้อมจากคำว่า “เกะชาญผ้าเหลืองของพระภิกษุ” แม่ชีได้ประพูตปฏิบัติตนแบบพระภิกษุในการรับสิ่งของจากพระราษฎร์ดังข้อความว่า “เมื่อพ่อแม่นำอาหารมาให้รับประทาน แม่ชีก็ยืนมืออกรับเหมือนพระภิกษุรับประทาน และให้พรเมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว”^{๔๒}

ถึงแม้วัดจะอนุญาตให้แม่ชีเรียนภาษาบาลีร่วมกับพระสงฆ์ แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคก็อย่างหนึ่งของแม่ชี คือสถานที่พักอาศัย บางวัดมีสถานที่ในวัดให้แม่ชีพักอาศัย แต่บางวัดไม่มีที่พักอาศัยมีแต่ที่เรียน วัดในกรุงเทพมหานครที่มีทั้งสำนักเรียนและที่พักอาศัยของแม่ชี ได้แก่วัดมหาธาตุวรวิหารรังสฤษฎีราชวรมมหาวิหาร วัดชนะสงคราม ราชวรมมหาวิหาร วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดระฆังโฆสิตาราม รวมมหาวิหาร วัดเพลงวิปัสสนา วัดลร้อยทอง ในส่วนวัดลัมพันธวงศารามวรวิหาร วัดปริษṇายก วัดอัมพวัน วัดบรมนิวาสราชนวิหาร วัดโลมนัสวรวิหาร วัดมัชณติกรรม วัดภากวนภิตราราม วัดราชสิทธารามราชวรวิหาร วัดเจ้ามูล วัดอาฐริกสิตาราม มีสถานที่พักอาศัยแต่ไม่มีที่เรียน วัดในกรุงเทพมหานครไม่ได้รับแม่ชีให้อยู่อาศัยทุกวัด ดังนั้น

^{๓๖} แม่ชีรูปที่ ๘ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๓๗} แม่ชีรูปที่ ๙ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๓๘} แม่ชีรูปที่ ๑๐ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๓๙} แม่ชีรูปที่ ๑๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๔๐} แม่ชีรูปที่ ๑๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๔๑} แม่ชีรูปที่ ๑๓ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๔๒} แม่ชีรูปที่ ๑๔ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

สถานที่อยู่อาศัยของแม่ชีจึงลำบาก กุฎิหรือที่พักอาศัยดังนี้อยู่ในสถานที่ไม่เหมาะสมสำหรับสตรี เช่น ใกล้ห้องน้ำของวัด หรือใกล้เมรุเผาศพ หรือไม่ก็เป็นสถานที่ผู้คนพลุกพล่าน ในทางตรงกันข้ามบางวัดมีที่อยู่อาศัยสำหรับแม่ชีสละ俗จากสบายนะและมีโรงเรียนอยู่ในวัด บางวัดมีสถานที่อยู่อาศัยอย่างดี แต่ไม่มีการเรียนการสอน บางวัดมีโรงเรียนเรียนภาษาบาลี แต่ไม่มีที่พักอาศัย จากคำลัมภาษณ์แม่ชีท่านหนึ่งว่า “ครั้งแรกเริ่มมาเรียนลำบากมาก บางครั้งมีที่อยู่แต่ไม่มีที่เรียนได้เรียนในปี ๒๕๓๖ ทำให้การเรียนช้าไป อายุกเพิ่มมากขึ้น”^{๗๓} วัดต่างจังหวัดบางวัดมีสถานที่พักอาศัยให้แม่ชีบางวัดไม่มีแม่ชีบางรูปที่อยู่วัดต่างจังหวัดได้รับการอุปถัมภ์จากวัดในเรื่องที่พักอาศัย พร้อมหนังสือเรียน^{๗๔} แม่ชีบางรูปที่อยู่ในวัดที่มีเจ้าอาวาสนับสนุนไม่ได้รู้สึกว่า เสียเปรียบในเรื่องการศึกษา วัดที่เปิดสอนอภิธรรมในต่างจังหวัดจะให้ลิธิ แม่ชีที่เรียนอภิธรรมในการรับไฟยธรรมในการทำบุญงานศพ หรือการกุศลอื่นภายในวัด^{๗๕} นอกจากนั้นเจ้าอาวาสบางรูปยังได้ล่งเหลวให้แม่ชีเรียนสำเร็จอภิธรรมบัณฑิตกันทุกรูป และล่งเหลวให้เรียนต่อระดับสูงขึ้นไป แม่ชีบางรูปได้รับความสละ俗จากสบายนะในเรื่องการเรียนตลอดทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค ไม่พบอุปสรรคปัจจุบันในเรื่องที่อยู่อาศัยโดยที่เจ้าอาวาสวัดได้มองข้ามความเป็นเพศชายเพศหญิง ดังข้อความว่า “ในบางวัดเจ้าอาวาสแต่งตั้งแม่ชีเป็นครูสอนในส่วนของแม่ชีที่เป็นครูสอนพระภิกษุสามเณรนี้ ส่วนมากเป็นแม่ชีที่เรียนจบอภิธรรมบัณฑิตและแม่ชีที่เรียนจบบาลีศึกษา”^{๗๖} การล่งเหลวในการศึกษาอภิธรรมและการเรียนภาษาบาลีสำหรับแม่ชีไม่ใช่มีทุกวัด ขึ้นอยู่กับนโยบายของเจ้าอาวาสเท่านั้น และการอนุญาตให้แม่ชีได้อยู่อาศัยในวัดก็เหมือนกัน

๗. ทุนการศึกษาของแม่ชี

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงในทางเดี๋ยวนี้ ปฏิเสธไม่ได้ว่า แม่ชียังต้องเผชิญอุปสรรคไม่ใช่น้อยในด้านการเรียนตามที่ได้ลัมภาษณ์ อุปสรรคที่เป็นประเด็นหลักๆ คือเรื่องทุนการศึกษาเป็นที่ทราบกันดีว่า แม่ชีไม่มีสถานภาพนักบวชที่เป็นพิธีอมรับอย่างทั่วถึง และเป็นเช่นนี้ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ดังนั้น ในสังคมไทยก็ยังมีการละเลยทดสอบทั้งแม่ชีในหลายด้านคล้ายไม่มีตัวตนในสังคมไทย เป็นการปฏิเสธไม่ได้ว่า ยังมีวัดใหญ่หลายวัดที่แม่ชีต้องประกอบอาหารเลี้ยงพระทำความสะอาดด้วยน้ำดื่มตัวตนในกิจการของวัด ดังคำลัมภาษณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “ต้องเตรียมอาหารไว้ในช่วงเย็นของวันหนึ่งเพื่อรุ่งเช้าของอีกวันหนึ่ง ถือว่าเป็นหน้าที่ต้องรับผิดชอบ”^{๗๗} วัดบางวัดรับแม่ชีไว้เป็นแม่ครัวเลี้ยงพระภิกษุสามเณร แต่ถ้าแม่ชีมาเรียนบาลีหรือระดับอุดมศึกษาจะถูกปฏิเสธ หรือถ้ารับเข้าอยู่อาศัยแม่ชีเหล่านั้นจะมีความลำบากเรื่องอาหาร จากคำลัมภาษณ์ของแม่ชีที่เรียนระดับอุดมศึกษาท่านหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าไปช่วยทำความสะอาด ก็จะไม่ได้เรียน เพราะทำความสะอาดในเวลา ๐๕.๐๐ นาฬิกา และต้องช่วยเก็บภาชนะล้างแล้วเสร็จในเวลา ๑๓.๐๐ นาฬิกา การเรียนในระดับอุดมศึกษาเรียนในช่วงเช้า เมื่อไม่ได้ไปทำความสะอาดในโรงครัวจึงต้องซื้ออาหารรับประทานเอง การไปรับประทานในครัวจะไม่เกล้า”^{๗๘}

เป็นที่ทราบกันดีว่า แม่ชีในสังคมไทยมีต้นทุนทางสังคมยังค่อนข้างน้อย แต่ก็ยังมีทุนสนับสนุนการศึกษาซึ่งเป็นทุนของสำนักแม่ชีหรือประชาชนหรือวัดที่แม่ชีลังกัดหรือสถานศึกษานั้นๆ มอบให้ซึ่งขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของสถานที่นั้นตามที่แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “การศึกษาทางโลกนี้แม่ชิก็มีคนสนับสนุน โดยให้เป็นเพอมๆ”^{๗๙} เจ้าอาวาส

^{๗๓} แม่ชีรูปที่ ๑๕ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๔} แม่ชีรูปที่ ๑๖ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๕} แม่ชีรูปที่ ๑๗ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๖} แม่ชีรูปที่ ๑๘ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๗} แม่ชีรูปที่ ๑๙ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๘} แม่ชีรูปที่ ๒๐ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๙} แม่ชีรูปที่ ๒๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

บางวัดมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาแม่ชี เมื่อแม่ชีสอบเลื่อนชั้นภาษาบาลีแต่ละชั้นผ่าน วัดได้จัดมอบทุนรางวัลให้แม่ชีที่สอบผ่านประโยค滥 ๑,๐๐๐ บาท จำนวนเงินรางวัลเท่าพระสงฆ์สามเณร^{๗๐} สำหรับประโยคบาลีศึกษา ๔ ประโยคนั้น วัดที่ดันลังกัดมอบรางวัล ๑๐,๐๐๐ บาท หรือ บางวัดที่มีเศรษฐกิจดีได้มอบให้ ๓๐,๐๐๐ บาท นอกจากนั้นสมาคมเปรียญธรรมแห่งประเทศไทยวัดสามพระยาได้มอบทุนรางวัลรูป滥 ๓,๐๐๐ บาท วัดพระธรรมกายมอบทุนรางวัล รูป滥 ๓,๐๐๐ บาท และสถานที่ทั้ง ๒ แห่งนี้จัดฉลองอย่างสมเกียรติให้ทั้งพระสงฆ์สามเณร และแม่ชีสำหรับทุนสมาคมเปรียญธรรมแห่งประเทศไทยวัดสามพระยา และทุนวัดพระธรรมกาย พระสงฆ์สามเณรและแม่ชีได้รับทุนจำนวนเงินเท่ากัน นอกจากนั้นบางวัดที่แม่ชีลังกัดอยู่อาศัยจัดฉลองให้อย่างสมเกียรติและพระสงฆ์ที่เป็นพระผู้ใหญ่ในวัดหลายรูปก็ได้มอบทุนรางวัลสนับสนุน ในทางตรงกันข้าม แม่ชีบางรูปในบางวัดก็ไม่ได้ทุนรางวัลที่สอบเลื่อนชั้นผ่านหรือเรียนบาลีสำเร็จการศึกษา ดังคำกล่าวของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “วัดไม่เคยสนับสนุนทุนการศึกษาหรือให้ทุนรางวัลเลย”^{๗๑} จากการลัมภาษณ์ผู้บริหารวัดที่มีแม่ชีลังกัด ดังข้อความว่า “การศึกษาของแม่ชีนั้นอันนี้เป็นความประณญาติอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาของแม่ชีหรือของภิกษุสามเณร ทั้งพระทั้งแม่ชีบัวเข้ามาแล้วต้องศึกษาเล่าเรียน ทางวัดให้การศึกษาทั้งนักธรรม ธรรมศึกษา บาลีศึกษาและลัมเสริม สนับสนุนให้แม่ชีเรียนมหาวิทยาลัย”^{๗๒} สอดคล้องกับคำให้ลัมภาษณ์ของแม่ชีที่สำเร็จการศึกษาบาลี ๔ ประโยคลังกัด วัดปากน้ำว่า “เมื่อเรียนสำเร็จบาลีศึกษา ๔ ประโยคแล้ว สมเด็จพระมหาชัยมังคลาจารย์ (ช่วง วรปณิषฐ) มอบทุนให้การศึกษาทั้งนักธรรม ธรรมศึกษา บาลีศึกษาและลัมเสริม สนับสนุนให้แม่ชีเรียนมหาวิทยาลัย”^{๗๓}

การศึกษาให้ ๕๐,๐๐๐ บาท สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำให้รางวัลทุนการศึกษา ๕,๐๐๐ บาท”^{๗๔} ดังข้อความว่า “ทางวัดสนับสนุนการศึกษาของแม่ชี มอบทุนรางวัลให้แม่ชีที่สอบเลื่อนชั้นบาลีศึกษาและธรรมศึกษาทุกปี โดยให้ทุนรางวัลเท่ากับภิกษุสามเณร”^{๗๕} แต่ก็มีบางวัดที่ยังไม่พร้อมในเรื่องเงินดังข้อความว่า “ทางวัดไม่ได้วางนโยบายไว้ในเรื่องการให้ทุนรางวัลแม่ชี”^{๗๖}

ในส่วนอภิธรรมโซซิติภิวิทยาลัย ได้สนับสนุนแม่ชีที่มีผลการเรียนดี โดยการมอบหนังสือสำหรับเรียนในชั้นเรียนไม่ได้สนับสนุนเป็นเงิน สำหรับสาขาวิชาลัษณ์มีทุนสนับสนุนการศึกษาดับเบิลปริญญาโทแก่แม่ชี ๒ ทุน ทุนละ๒๗,๕๐๐ บาทต่อเทอม สนับสนุนจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาปริญญาตรีมีจำนวนทุน ๒ ทุน เทอมละ ๑๗,๓๐๐ บาท สนับสนุนจนสำเร็จการศึกษา ขึ้นอยู่กับจำนวนคนที่ขอทุน มีคณะกรรมการของมูลนิธิเลือยธรรมสถานพิจารณาให้ทุนแม่ชีที่เรียนสาขาวิชาลัษณ์เลือยธรรมสถานปริญญาโทปี ๒๕๕๑ ครั้งแรกทั้งหมด ๓ รูป ได้ทุนจากมูลนิธิเลือยธรรมสถาน ๑ รูป^{๗๗} การให้ทุนของสาขาวิชาลัษณ์นั้นเป็นการพิจารณาให้เป็นรายๆ ไม่ใช่ให้ทั้งหมด ในส่วนของมหาวิทยาลัยมหากรุราชาชีวิทยาลัย จัดทุนให้พระภิกษุสามเณรและแม่ชีที่เรียนมหากรุราชาชีวิทยาลัย ปริญญาตรี

^{๗๐} ดร.แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, อาจารย์ประจำมหาปชาบดีเตรียมวิทยาลัย, บาลีศึกษา ๔ ประโยค คนที่ ๒ ของประเทศไทย, วันที่ ๑๘ ธันวาคม, ลัมภาษณ์.

^{๗๑} พระธรรมลูก (พีร์ สุชาโต), อธิบดีลัมภาษีวัดมหาธาตุวรวิหารสุพรรณหงส์ ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๗๒} พระครรวัชรมนูป (วัชระ จิตเมธ์), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนະลงกรณ์ ราชวรมมหาวิหาร, อาจารย์ผู้ดูแลการศึกษาภาษาบาลี, วันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๗๓} แม่ชีกานุจนา เตรียมธนาโซ, เลือยธรรมสถาน, นิสิตปริญญาเอก มหาวิทยาลัยมหากรุลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๗๔} แม่ชีรูปที่ ๒๒ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๗๕} แม่ชีรูปที่ ๒๓ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๗๖} สมเด็จพระมหาชัยมังคลาจารย์ (ช่วง วรปณิषฐ), เจ้าอาวาสวัดปากน้ำว้าภาษาเชริญ, วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

ปริญญาโท สำหรับปริญญาตรีทุนละ ๑,๐๐๐ บาท ปริญญาโทจำนวนเงิน ๓,๐๐๐ บาท ในส่วนของ มหาบัชบดีเครื่องวิทยาลัย สถานที่ศึกษาระดับปริญญาตรีของแม่ชี ซึ่งอยู่ในสังฆราชบูรณะ มีกองทุนมูลนิธิมหาบัชบดีเครื่องวิทยาลัย ทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชนูกุมาเร ทุนประชาชนที่บริจาคผ่านมูลนิธิ โดยกองทุนมูลนิธิได้ตั้งเงื่อนไขในการรับทุนคือแม่ชีหรือคุณหัสดีต้องทำตามกฎคือ สอดမตไม่ขาด

การจัดการศึกษานบาลศึกษาของมหาวิทยาลัย มหาบัชบดีเครื่องวิทยาลัย “ในปี ๒๕๔๑-๒๕๔๓ ได้แบ่งประมาณ แผ่นดินจำนวนเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๔๔ ได้แบ่งประมาณ จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ เงินบประมาณเหล่านี้ได้ในหมวดโครงการ บำรุงศิลปวัฒนธรรม (บาลศึกษา) ในแผนบประมาณของ มหาบัชบดีเครื่องวิทยาลัย งบเหล่านี้เป็นงบจัดการศึกษาของ คณะแม่ชี”^{๗๗} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จัดการเรียน การสอนพุทธศาสนาจะดับปริญญาโทสาขาวิชาอื่นๆ ซึ่งมี พระภิกขุและแม่ชีเข้าศึกษา มีกองทุนให้พระเรียนปริญญาโท เรียกว่า กองทุนรังสรรคพระ ๖๐ ปีธรรมศาสตร์ เงินส่วนนี้เป็น เงินที่เหลือจากการร่างพระพุทธรูป忱ลง ๖๐ ปีธรรมศาสตร์ งบส่วนนี้ให้เฉพาะพระภิกขุสามเณรที่เรียนมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ในส่วนของแม่ชีและมหาราชวัล จะได้ในกองทุน ของภิกขุนีธรรมย กบิลสิงห์และกองทุนเอกสารเป็นบางครั้ง เช่น กองทุนราชตฤณมัยломส์ ผู้มีลิทธิ์รับทุนคือนิลิตประ นิลิตแม่ชี นิลิตคุณหัสดี ในส่วนเงินงบที่จัดให้แม่ชีไม่มีใน แผนมหาวิทยาลัย แต่มีทุนสำหรับเขียนวิทยานิพนธ์สำหรับ นักศึกษาทุกคนที่สอบผ่านโครงร่างวิทยานิพนธ์ทุนละ ๘,๐๐๐ บาท งบประมาณมหาวิทยาลัย ที่ให้ไปตามโครงการต่างๆ เช่น งบ ๑๐๐,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๔๓ นี้ นำไปจ้างนักศึกษา ช่วยงานอาจารย ในด้านต่างๆ เช่น งานธุรการของอาจารย ในโครงการช่วยอาจารย ประชาสัมพันธ์โครงการ เงิน

งบประมาณที่อาจารย นำมาย่วยนิลิตนั้น ในปี ๒๕๔๔ มี จำนวน ๑ ทุน จำนวน ๑๐,๐๐๐ บาท มอบให้แม่ชี ๒ รูป รูปละ ๕,๐๐๐ บาท นอกนั้นแม่ชีจะมีทุนต่างๆ จากเอกชน ซึ่งรุ่นพี่มาให้รุ่นน้อง สำหรับค่าเทอมของมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ทั้งพระทั้งแม่ชีเลี้ยงค่าใช้จ่ายเต็ม ไม่มียกเว้น นอกนั้น มีประชาชนครัวธรรมแม่ชีได้มอบทุนค่าเรียนหรือได้ ทุนจากพระภรรยาให้แม่ชี เช่น แม่ชีณัฐหัสดี ผู้ที่ทันวัดนน ซึ่ง เรียนปริญญาโท สาขาวิชาสตรีศึกษา ได้รับทุนสมเด็จ พระมหาวชิร์มัคคลาจารย (ช่วง รรบปญญ) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร^{๗๘} ในส่วนของวัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎิ์ มูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย มูลนิธิคีรีรัตน์เพชรญ ได้มอบทุนรางวัลแก่แม่ชีที่สอบบาลศึกษาได้ เว็บตั้งแต่ปี ๒๕๓๒ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปีปัจจุบัน นอกจากนั้นวัดได้มอบทุนรางวัลแก่แม่ชีที่สอบธรรมศึกษาผ่านทุกชั้นปี^{๗๙} วัดใหญ่ชัยมงคล จ.พระนครศรีอยุธยา ได้สนับสนุนทุน การศึกษาให้แม่ชีเรียนบาล เมื่อจบการศึกษานบาลชั้นที่ ๕ แล้ว ทางวัดได้สนับสนุนให้เรียนต่อปริญญาโทและปริญญาเอก^{๘๐} นอกจากนั้น แม่ชีที่เรียนสำนักศาลาลันติสุข ซึ่งเป็นสำนัก แม่ชีที่เปิดการเรียนการสอนภาษาบาลีให้แก่แม่ชี นักเรียน ภาษาบาลีได้รับเงินอุดหนุนจากกองทุนเจ้าของที่ดินที่ถวาย ที่ดินสร้างสำนักแม่ชีกองทุนนี้อยู่ในความดูแลของมูลนิธิ มหาบัชบดีเครื่องวิทยาลัยดูแลให้การอุปถัมภ์เรื่องเงินแก่แม่ชี สำนักแห่งนี้ได้รับการอุปถัมภ์ปัจจัยและอาหารแห้งจาก ประชาชนบริเวณรอบๆ สำนัก^{๘๑}

^{๗๗} ผศ.ดร.มนต์รี สืบดัวงศ ประธานโครงการปริญญาโทสาขาวิชา พุทธศาสนาศึกษา ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๔๓, ล้มภาษณ.

^{๗๘} เอกสารบันทึกข้อความ, พระราชนิพนธ์, วิ.ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดมหาธาตุวิหาร รังสฤษฎิ์วิหาร วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๔๔, ล้มภาษณ.

^{๗๙} แม่ชีสมควร ทองดี, วัดใหญ่ชัยมงคล, บาลศึกษา ๕. วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๔๔, ล้มภาษณ.

^{๘๐} แม่ชีรูปที่ ๒๔ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๔๓, ล้มภาษณ.

๔. บทสรุป^{๔๘}

แม้เชิญโอกาสและได้รับการสนับสนุนในการเข้าถึง อุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์มากขึ้นในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมาตามที่แสดงในบทความนี้ แม้เชิญลัมภาษณ์ส่วนใหญ่ มีประสบการณ์ที่ดีในการได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์โดยรายงานว่า โอกาสการเข้าถึงระบบอุดมศึกษาดีขึ้นมาก “สมัยใหม่นี้สำหรับแม้เชิญเปิดโอกาสกว้างขึ้น เปิดโอกาสให้แม้เชิญรุ่นหลังๆ ได้เรียนมากขึ้น” และมีแม้เชิญท่านหนึ่งรายงานตามประสบการณ์ของตัวเองว่า “คนเห็นว่า แม้เชิญมีความรู้ความสามารถ ส่วนภูมิใจและลังค์ก์ให้ การยกย่องเหมือนเราเป็นนักบัวชพุทธเช่นเดียวกับพระและ เสนร และพระเเนรเองก็ให้การยอมรับ”^{๔๙} แม้เชิญอีกท่านหนึ่งรายงานว่า “การศึกษาภิกษุมีส่วนทำให้คุณมองผู้หญิงเปลี่ยนไป แล้ว เวลาไปบ้านญาติพี่น้องก็จะต้อนรับอย่างดี ทำกับข้าว มาถวาย และมีการประเคนเหมือนพระ เรายังต้องทำตาม รูปแบบ เรายังต้องให้พรด้วย เค้าก็มีประเคนเหมือนพระ เค้าถือว่าเราเปรียบเสมือนนักบัวชรูปหนึ่ง ถ้าไปบ้านแทบจะไม่ ให้เราหยิบจับอะไร เราจะต้องลำรูม”^{๕๐} ถึงขนาด “ในชุมชน (บางที่) ภาคลักษณ์แม้เชิญขึ้นมากalready”^{๕๑} และลอดคล้องกับ คำนิยามของพระครีคัมภีรญาณเกี่ยวกับแม้เชิญว่า “แม้เชิญคือ อนาคติริกมีความหมายกว้างกว่าบรรพชิต เพราะคำว่า

บรรพชิตคือพระภิกษุสามเณร แต่อนาคたりกมีความหมาย กว้างกว่า ก็คือนักบัวช”^{๕๒} อันนี้แสดงว่า การศึกษาทำให้ บทบาทของแม้เชิญสายตากวางบ้าน เมื่อ онพระมากขึ้น ทั้งนี้ ทั้งนั้น ในข้อนี้ก็ต้องเน้นว่า ก็ยังมีความแตกต่าง ตามค่านิยมและประเพณีท้องถิ่นที่ต่างกัน อีกอย่างหนึ่ง การพัฒนาทางเทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แม้เชิญสามารถ มีโอกาสทางด้านศึกษามากขึ้น เนื่องจากสามารถใช้อุปกรณ์ ทางการศึกษาได้มากขึ้นและง่ายขึ้น ในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา แม้เชิญได้รับการสนับสนุนในรูปแบบของทุน การศึกษามากขึ้นตามที่แสดงมาในบทความนี้ แต่ก็คง ปฏิเสธไม่ได้ว่า ยังไม่มีความเสมอภาคระหว่างนักบัวชต่าง เพศอย่างเต็มที่ เนื่องจากพระยังได้รับการสนับสนุนทางเงิน และปัจจัยอื่นๆ มากกว่า ไม่ว่า เป็นที่พักอาศัย การถวายทุน การศึกษา และการรับรองความสำเร็จทางการศึกษาばかり ฉะนั้น ก็ยังมีรายงานว่า “ส่วนใหญ่แม้เชิญจะต้องเลี้ยงเงินเอง เลี้ยงค่าน้ำค่าไฟ แม้เชิญต้องลีกก่อนแล้วค่อยมาบัวชใหม่ เพราะ ต้องไปหาค่าใช้จ่ายก่อน แล้วค่อยมาบัวชใหม่”^{๕๓} การเก็บ ค่ารักษาที่โรงพยาบาลและค่าโดยสาร (ซึ่งก็มีความแตกต่าง กัน เพราะว่า บางครั้งเก็บจากแม้เชิญ บางครั้งก็ไม่เก็บ)

ในขณะเดียวกันนั้น ทางมหาวิทยาลัยลัมภาษณ์ทั้ง ศักยภาพและความพร้อมใจในการสนับสนุน เรื่องการรับสมัคร สถานที่เรียนและสนับสนุนเรื่องทุนในการศึกษา แต่เมื่อปัจจุบัน หลักอย่างหนึ่งว่า จำนวนแม้เชิญที่เข้ามาเรียนมีน้อยซึ่งสาเหตุ สำคัญน่าจะเกี่ยวข้องกับอายุของแม้เชิญที่เข้ามาศึกษา ตาม ประเพณีไทยผู้ชายนิยมบัวชตั้งแต่อายุยังน้อยคือบัวชเป็น สามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบัวชเป็นพระภิกษุ ซึ่งเป็นเรื่อง ค่านิยมทางวัฒนธรรมประเพณีและสถานภาพทางเศรษฐกิจ

^{๔๘} สิ่งที่มีวิจัยพบในงานวิจัยนี้บางอย่างสนับสนุนผลงานวิจัยของ อาจารย์ Steve Collins และ Justin McDaniel ทั้งสองท่านเขียน รายงานนำเสนอในเกี่ยวกับแม้เชิญกับการสอนภาษาบาลีในประเทศไทย สมัยปัจจุบัน Collins, Steven and Justin McDaniel (2010), “Buddhist ‘nuns’ (mae chi) and the teaching of Pali in contemporary Thailand” Modern Asian Studies 44, 6, หน้า ๑๓๗๓-๑๔๐๔ ในขณะที่ Steve Collins และ Justin McDaniel เน้นศึกษาถุ่มมองและประสบการณ์ของนักศึกษาและผู้จัดการศึกษา. เราชี้นี้ศึกษาประลับการณ์ของนักศึกษาและผู้จัดการศึกษา.

^{๔๙} แม้เชิญปีที่ ๒๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๐} แม้เชิญปีที่ ๒๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๑} แม้เชิญปีที่ ๒๒ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

^{๕๒} พระครีคัมภีรญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วย เจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๕ สิงหาคม ๒๕๕๕, ลัมภาษณ์.

^{๕๓} แม้เชิญปีที่ ๒๒ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, ลัมภาษณ์.

ซึ่งทำให้ลูกชาวบ้าน โดยเฉพาะลูกครอบครัวระดับล่างที่ไม่ค่อยมีกำลังทรัพย์ยังคงเลือกเล้นทางการรับการศึกษาน้อย ฉะนั้น เด็กชายก็มีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตั้งแต่อายุยังน้อย แต่ในขณะเดียวกัน แม่ชีที่เข้าระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตอนอายุยังน้อยมีค่อนข้างน้อย “แม่ชีที่อายุน้อยอยู่ในวัยที่จะเรียนปริญญาตรี แล้วมาเรียนต่อโต ก็มีไม่นัก ส่วนมากเป็นคนที่เขายังไม่สมควรแล้ว”^{๙๔} และอีกสาเหตุหนึ่งที่สำคัญ ก็คือ โอกาสในการเข้าถึงระบบการศึกษาของแม่ชีส่วนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับนโยบายของเจ้าอาวาส แต่ละรูป ฉะนั้น วัดบางแห่งสนับสนุนการศึกษาของแม่ชีในขณะที่วัดบางแห่งไม่ได้ให้การสนับสนุนแก่แม่ชีเรื่องนี้ ดังนั้น ข้อเสนอจากงานวิจัยนี้ เพื่อให้แม่ชีได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่คณะสงฆ์ปัจจุบันจัดจำนวนมากขึ้น ข้อเสนอฯ ข้อหลักดังต่อไปนี้ควรให้เกิดขึ้นอย่างควบคู่และสนับสนุนซึ่งกันและกันดังนี้

๑. การสร้างค่านิยม สร้างประเพณีใหม่ ไม่ใช่เฉพาะในกลุ่มของสตรีเท่านั้นแต่ในสังคมทั่วไปด้วย โดยการประชาสัมพันธ์รณรงค์ศึกษาของแม่ชีที่แสดงให้เห็นว่า ชีวิตนักบุญตรีเป็นชีวิตที่สวยงามได้ จัดระบบบทช่วยปิดเทอมสำหรับแม่ชีน้อย (โครงการการบรรยายและเรียนต่อวัฒนธรรมคุณธรรมและจริยธรรมที่จัดโดยเลสิยธรรมสถานเป็นตัวอย่างที่ดี และได้ประสบความสำเร็จทางด้านนี้มากแล้ว) ในลักษณะเดียวกันกับระบบที่มีอยู่สำหรับเด็กชาย เพื่อให้ชุมชนบุคลิกษาการมมและเรียนต่อวัฒนธรรมคุณธรรมที่ดีระดับบุคคลช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดีระดับสถาบัน (การลงเสริมภาพลักษณ์ของสถาบันแม่ชีนี้ ควรร่วมการเผยแพร่ข้อมูลไปด้วยว่า แม่ชีไม่ได้รักษาเฉพาะศีลแปดเท่านั้น แต่ยังรักษาเลขิยวัตรอีก ๓๕ ข้อ ด้วย)

^{๙๔} พระครีรัมภ์ภิรุณ, รองศาสตราจารย์, ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๘ สิงหาคม ๒๕๕๗, ล้มภาษณ์.

๒. สร้างโครงสร้างพื้นฐานเด็กผู้หญิงที่มีจุดประสงค์ว่าจะเรียนสูงแต่ไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอ สามารถมาบวชเรียนได้ ครรภ์มีการประชาสัมพันธ์ และเก็บข้อมูลส่วนกลาง การประสานงานระหว่างวัด สถานศึกษาและองค์กรที่ให้ทุนเพื่อให้ช่วยกันหาที่พักที่เหมาะสมสำหรับแม่ชี เพราะว่าตอนนี้การให้ข้อมูลเกี่ยวกับโอกาสในการศึกษาถูกยังมีประสิทธิภาพค่อนข้างน้อย เนื่องจากยังใช้ระบบปากต่อปาก นอกจากนั้นต้องเน้น “การป้อน” แม่ชีที่มีทักษะความสามารถทางด้านการศึกษาและตั้งใจที่จะศึกษาต่อระดับสูง ควรสร้างระบบที่อำนวยแก่การศึกษาของแม่ชี

นอกจากการประสานงานและนโยบายระดับสถาบันศึกษาต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว น่าจะเป็นประเด็นเรื่องการรับรองฐานะของแม่ชีทางกฎหมายด้วย ถึงกับว่า มีการให้เหตุผลว่า สภาพการไว้กฎหมายรับรองฐานะความเป็นนักบุญของแม่ชีอย่างชัดเจนและครอบคลุมเป็นสาเหตุหลักของปัญหาหลายอย่างที่แม่ชีต้องเผชิญ ตามคำกล่าวว่า “ถ้ามีกฎหมาย สถานภาพแม่ชีจะดีขึ้น การศึกษาจะดีขึ้นเหมือนกับว่าสังคมจะยอมรับมากขึ้น”^{๙๕} นอกจากนี้แล้ว มีการให้เหตุผลในประเด็นนี้เพิ่มเติมว่า การรับรองทางกฎหมายจะช่วยให้ “แม่ชี...จะยืนบนชาติวัฒน์ได้ จะมั่นคงขึ้นจะมั่นใจขึ้น สามารถที่จะเดินได้ด้วยตนเอง”^{๙๖} และจะพัฒนาภาพความคลุมเครือเกี่ยวกับฐานะความเป็นนักบุญของแม่ชี นอกจากนั้นแล้ว ตามวิจัยนี้ควรเปิดโอกาสเกี่ยวกับงานสอนศีลธรรมและจริยธรรมให้แม่ชีได้ลองตามโรงเรียนของรัฐบาลหรือเอกชนหรือสำนักเรียนของวัดเมื่อแม่ชีสำเร็จการศึกษาแล้ว ตามที่แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “ไม่เปิดโอกาสให้แม่ชีเช้าความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมหรือสำนัก ส่วนใหญ่

^{๙๔} พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหากรุชราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๗, ล้มภาษณ์.

^{๙๕} พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหากรุชราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๗, ล้มภาษณ์.

จะเป็นหน้าที่ของพระ แมเชิรีใช้แรงงานเหมือนเดิม”^{๙๗} ในขณะที่พระลูธีวรรณ (พระมหาณรงค์ จิตต์โสภโณ) ได้กล่าวถึง “การพัฒนาแมเชิรีโดยให้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นมาสเตอร์ชี โดยกำหนดสถานภาพแมเชิรีให้มีความชัดเจน ยกระดับความรู้ ความสามารถแมเชิรีให้ทัดเทียมพระสงฆ์เปิดโอกาสให้แมเชิรีได้มีส่วนร่วมในการศึกษาพระศาสนาและการเผยแพร่พระศาสนา ทั้งแก่เยาวชนในสถาบันการศึกษาต่างๆ และคนทั่วไป” (ชาญณรงค์ บุญหนอง, ๒๕๕๑: ๘๐) ในขณะเดียวกันนั้น มีแมเชิรีจำนวนมากไม่น้อยที่ไม่ได้สนใจในการเข้าสู่ระบบการศึกษา เนื่องจาก อายุมากแล้ว ตามที่กล่าวมาแล้วหรือ เพราะว่า “บัวเพื่อพันทุกข์ ไม่ต้องการบัวเพื่อการศึกษา”^{๙๘}

การที่สองเพศเรียนรวมกันที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งที่ช่วงแรกมีคนไม่พอใจเรื่องนี้ เพราะเกรงว่า จะเกิดปัญหา จริยธรรมทางเพศนั้น จากประสบการณ์ของคณะวิจัยพบว่า

เป็นประโยชน์สำหรับกระบวนการการเรียนรู้ระดับบุคคล และผลวัตในห้องเรียน ส่วนการบัวเป็นภิกษุณีนั้นแมเชิรี ส่วนมากไม่ได้มีความรู้สึกว่าความเป็นภิกษุณีมีประโยชน์ในการช่วยเหลือเรื่องการได้รับการศึกษา ดังที่แมเชิรีท่านหนึ่งกล่าวว่า “ไม่น่าจะเกี่ยวของไรกับการศึกษาตรงนี้หรอก”^{๙๙} และแมเชิรีอีกท่านที่เป็นผู้แทนแมเชิรีหลายท่านได้กล่าวว่า “สำหรับตัวเองความเป็นแมเชิรีพอแล้ว การปฏิบัติของแมเชิรีไม่เปิดกัน การบรรลุมรรคผลนิพพานเลย”^{๑๐} เพราะฉะนั้น แมเชิรีส่วนมากไม่เห็นจำเป็นต้องเรียกร้องให้มีภิกษุณีสงฆ์ตรวจสอบเกิดขึ้นมา^{๑๑} บทวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า จากมุมมองประวัติศาสตร์ เรื่องการขาดความเสมอภาคในการเข้าถึงอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะกรรมการไม่ได้เป็นเรื่องความไม่เสมอภาคระหว่างเพศ เท่านั้น แต่เป็นเรื่องความไม่เสมอภาคระหว่างคนที่มีฐานะดีทางเศรษฐกิจกับคนด้อยโอกาสทางลัทธามากกว่า

^{๙๗} แมเชิรีรูปที่ ๓๐ จากแบบสอบถาม.
^{๙๘} แมเชิรีรูปที่ ๓๑ จากแบบสอบถาม.

^{๙๙} แมเชิรีรูปที่ ๓๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๑๐} แมเชิรีรูปที่ ๓๓ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๑๑} เปรียบเทียบกับ Gosling, David L., “The Changing Roles of Thailand’s Lay Nuns (Mae Chii)”, หน้า 136.

บรรณานุกรม

- กระทรวงธรรมการ. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๐. / Krasuang Dhammakan. Rajkiccanubeksa. vol. 10. กองทะเบียนนักศึกษาอภิธรรม. ๒๕๕๔. อภิธรรมโซติกวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Department of Abhidhamma Student Registration. 2011. Abhidhamchotikavidyalai. Bangkok: Mahachulalongkonrajavidyalaya University.
- กองทะเบียน มหาวิทยาลัยมหากรุราชาธิราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔. เอกสารอัดสำเนา. / Mahamakutrajwityalai University's Department of Registration. 2002. Printed Material.
- จำนำค์ ทองประเสริฐ. ๒๕๗๒. มหาจุฬาฯ ในอดีต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Chamnong Thongprasert. 1989. Mahachula Nai Adit. Bangkok: Mahachulalongkonrajavidyalaya Press.
- ชาญณรงค์ บุญหนอง. ๒๕๕๑. พraseongthai Nai Anakot. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยารินธร. / Channarong Boonnoon. 2008. Phrasongthai Nai Anakot. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- ชีเมง เดอ ลา ลูแบร์. ๒๕๔๔. จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ลันต์ ท.โภมลบุตร. กรุงเทพฯ: ครีปปัญญา. / de La Loubère, Simon. 2005. Chot Mai Het La Loubere Rajanacaksyam (Du Royaume de Siam). tr. by San T. Komonbutra. Bangkok: Sri Panya.
- ณัฐพัทธ์ ฉัตรกินวัฒน์, แม่ชี. ๒๕๕๒. อัตลักษณ์ของแม่ชี: กรณีศึกษาแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Nat-hathai Chatthinwat, Mae Chi. 2009. Mae Chi' Identity: A Case Study of Mae Chi Wat Pak Nam Phasicharoen. MA Thesis in Liberal Arts in Women Studies, Interdisciplinary School of Thammasat University.
- ประวิชาด สุวรรณบุบpha. ๒๕๕๕. แม่ซึ้งกับการกิจทางการศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี. / Parichart Suwanbubpha. 2002. Maechee Kap Pharakit Thang Kansueksa Nai Pratet Thai. Bangkok: Office of The National Education Commission, Office of the Prime Minister.
- พรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ๒๕๕๒. คนไทยใช้กับเม่น เกรวาท vs. ลัทธิออาจารย์. กรุงเทพฯ: คิว พรินท์ แอนด์ เม้นท์. / Phromkhunaphon (P.A. Payutto), Phra. 2009. Khon Thai Chai Kob Thao Theravada vs. Latthi-Achan. Bangkok: Q. Print Management.
- พระราชบัญญัติกำหนดดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๖๗. ๒๕๖๗. / The Royal Enactment on Graduate in Buddhism B.E. 2527.

- ไฟศาล วิลาโล, พระ. ๒๕๑๙. พุทธศาสนาไทยในอนาคตแนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว. / Phaisan Wisalo, Phra. 2003. Buddhasasanathai Nai Anakhot Naewnom Lae Thang Ok Chak Wikrit. Bangkok: Rueankaewkanphim.
- กิกขุณีรัมยานันดา. ๒๕๕๓. บัดนาร. กรุงเทพฯ: ส่องศยา. / Dhammananda Bhikkhuni. 2010. Bat Now. Bangkok: Songsyam.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐. ๕๐ ปี อุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.. / Mahachulalonkonrajavidyalaya University. 1997. 50 Years of Mahachulalongkonrajavidyalaya's Higher Education. Bangkok: n.p..
- _____. ๒๕๔๑. ประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่องอนุมัติหลักสูตรพุทธศาสตร์มหาบัณฑิตสาขา วิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต พุทธศักราช ๒๕๔๑. / _____. 2008. Prakat Mahavidyalaya Mahachulalongkonrajavidyalaya Ruang Anumat Lak Sut Buddhasatra Mahabandit Sakhavija Buddhasat Lae Silpa Haeng Jivit Buddhasakaraj 2551.
- มหาวิทยาลัยมหาภูราษฎร์. ๒๕๓๖. ๑๐๐ ปี มหาภูราษฎร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาภูราษฎร์. / Mahamakutrajavidyalaya University. 1993. 100 Years of Mahamakutrajwityalaya 1893-1993. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya Press.
- _____. ๒๕๔๓. ประกาศมหาวิทยาลัยมหาภูราษฎร์ เรื่องบาลีศึกษา. / _____. 2000. Prakat Mahawityalaya Mahamakutrajavidyalaya Ruang Palisueksa.
- มนตรี ลีบด้วง. ๒๕๔๑. แนวโน้มเชิงสตรีนิยมว่าด้วยผู้หญิงกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Montri Suepduang. 2008. Feminist Perspective on Woman and Theravada Buddhism in Thailand. Ph.D. Dissertation in Buddhism Graduate School, Mahachulanlongkonrajavidyalaya University.
- ยุพิน ดวงจันทร์. ๒๕๔๑. สตรีกับการบวชในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเปรียญเทียบสถานภาพและทัศนะของแม่ชี วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และสำนักปฏิบัติธรรมแคนมามงคลกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเทียบบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. / Yuphin Duangjun. 1998. Buddhist Women and Ordination: A Comparative Study of The Status and The Attitude of The "Maechee" at Wat Paknam, Phasicharoen in Bangkok and at Deanmahamongkon Meditation Center in Kanchanaburi. MA Thesis in Comparative Religion, Graduate School, Mahidol University.
- ราชวรມุนี (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ๒๕๑๙. การศึกษาของคณะสงฆ์: ปัญหาที่รอทางออก. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโภมลคีมทอง. / Rajwaramuni (P.A. Payutto), Phra. 1986. Kan Sueksa Kanasong: Panha Thi Ro Thang Ok. Bangkok: Komonkhimthong Foundation.

- _____ ๒๕๔๒. **การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / _____.
1999. Kan Khanasong Kab Pho Ro Bo Kan Seuksa Haeng Chat. Bangkok: Mahachulalongkronrajwityalaya Press.
- อกิธรรมปัชติกวิทยาลัย. ๒๕๔๔. **งานมอบประกาศนียบัตรอภิธรรมบัณฑิต.** กรุงเทพฯ: ธนาเพรส. / Abhidhamchotikavidyalaya.
2011. **The Diploma Ceremony for Abhidhampanidit.** Bangkok: Thana press.
- เงนก นางวิกมูล. ๒๕๔๙. **หญิงชาวสยาม.** กรุงเทพฯ: แสงดาว. / Anek Nawikmun. 2004. **Siamese Woman.** Bangkok: Saeng Dao.
- Adachi, Kaoru. 2010. **Leading with a Noble Misson: The Dynamic Leadership of Maechee Sansanee Shtirasuta.** Ph.D. Dissertation, University of Minnesota.
- Adiele, Faith. 2004. **Meeting Faith An Inward Odyssey.** New York: Norton.
- Collins, Steven and McDaniel, Justin. 2010. **Buddhist ‘Nuns’ (Mae Chi) and the Teaching of Pali in Contemporary Thailand.** Modern Asian Studies, Vol. 44, No. 6.
- Chatsumarn Kabilasingh. 1986. “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities.” in **Religion.** Bruce Matthews and Judith Nagata, eds. Religion, values and Development in Southeast Asia. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Gosling, David. 1988. **New Directions in Thai Buddhism.** Modern Asian Studies. vol. 14. No. 3.
- _____. 1998. “The Changing Roles of Thailand’s Lay Nuns (Mae Chii).” **Southeast Asian Journal of Social Science,** vol. 26, no. 1.
- Lindberg Falk, Monica. 2007. **Making Fields of Merit: Buddhist Female Ascetics and Gendered Orders in Thailand.** Copenhagen/Washington: University of Washington Press.
- Tambiah, S. J.. 1976. **World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background.** Cambridge: Cambridge University Press.
- Terwiel, Barend Jan. 2012. **Siam Ten Ways to Look at Thailand’s Past.** Gossenberg Oastasien Verlag.

ส้มภาษณ์

- กาญจนा เตรียมธนาโชค, แม่ชี เลสียรธรรมสถาน. / Kancana Triamdhachook, maechee. (interview)
- ชาญณรงค์ บุญหนุน, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. หัวหน้าภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยศิลปากร. / Channarong Boonnoon. (interview)
- ดวงพร คำหอมกุ, แม่ชี ดร. อาจารย์ประจำป้าบดีเกริวิทยาลัย (วิทยาลัยแม่ชี) อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา. / Duangphom Khamhomku, Maechee. (interview)
- ธัญญาดา เนตรน้อย, แม่ชี ดร. อาจารย์ประจำมหาป้าบดีเกริวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหากรุณาธิราชวิทยาลัย. / Dhanyamas Netrnoi, Maechee. (interview)

ประทิน ขวัญอ่อน, แมเช่ ดร. ประวนลสถาบันแมเช่ไทย พ.ศ. ๒๕๔๔ หัวหน้าแมเช่สถาบันแมเช่ไทย ปากท่อ จังหวัดราชบุรี. / Prathin Khwan-On, Maechee. (interview)

พระธรรมโภคจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต), ศาสตราจารย์. ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหاجุฬาลงกรณราชวิทยาลัยราชบัณฑิต. / Pradhamakoshacarya (Prayoon dhammacitto) (interview)

พระธรรมล卉 (พีร์ สุชาโต), อธิบดีสวัสดิ์มหาธาตุวราษรังสฤษฎี ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ. / Pradharma Sudhi (Peer Sujato) (interview)

พระราชนิพัฒน์, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุวราษรังสฤษฎี กรุงเทพฯ. / Prarajasiddhimuni. (interview)

พระครีคัมภีรญาณ (สมจินต์ ลุมมาปุญโนญกุ), รองศาสตราจารย์. ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหاجุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Prasrigambhirayan (Somcint Sammāpāññī) (interview)

พระครีวัชรมุนี (วัชระ สุตเมโล), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร. / Prasrivajramuni (Vajrathitamedho) (interview)

พระลูธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาณ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหاجุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Prasudhidhamanuvatra (Thiap Siriñāṇo) (interview)

พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหากรุณาธิราชวิทยาลัย. / Pratheppariyattivimol. (interview)

มนตรี ศิริโรจนานันท์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. ประนานโนโครงกรรมการปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสตรศึกษา ภาควิชาปรัชญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Montri Shirarocananand. (interview)

วัชระ งามจิตรเจริญ, ศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Watchara Ngamchitcharoen. (interview)

สมควร ทองดี, แมเช่ วัดไหญฉัยมงคล พระนครศรีอยุธยา. / Somkhuan Thongdee, Maechee. (interview)

สมเครื่อง จาเร่ปิง, แมเช่ วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ. / Shomsri Carupheng, Maechee. (interview)

สมเด็จพระมหาธรรม苜งคลาจารย์ (ช่วง วรปุญโนญ), เจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ ถนนบุรี กรุงเทพฯ. / Somdech Pramaha Rajamangalacarya (Chuang Varapāññī) (interview)

สมพิพัฒนวิริยะจารย์, พระครุปัลด คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Sampiphadhanaviriyācarya, Pragru Palat. (interview)

สีลลับ อุปมัย, แมเช่ วัดปากน้ำภาษีเจริญ อาจารย์พิเศษและที่ปรึกษารองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารมหาปชาบดีเรศรีวิทยาลัย. / Sisalap Upamai, Maechee. (interview)

สุธรรมโภคจารย์, พระครุปัลด รองอธิการบดีฝ่ายต่างประเทศ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Sutadhamakovid, Pragru. (interview)

สุนันทา เรียงแหลม, แมเช่ สำนักแมเช่คณาจารย์ สำนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Sunantha Rianglaem, Maechee. (interview)

สุวัฒนาวชิรคุณ (ໄສວ ໂຈຕິໂກ), พระครุปัลด รองอธิการบดีฝ่ายต่างประเทศ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Suwadhanavajiragun, Pragru Palat (Sawai JotiKo) (interview)

อรรอำนวย ภาลศักดิ์ชัย, แมเช ผู้อำนวยการโรงเรียนธรรมจารีสีวิทยา อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี. / Anamphai Bhasakchai, Maechee. (interview)

อินเตอร์เน็ต

[http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยรามคำแหง.](http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยรามคำแหง) (เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.)

[http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยลูขทัยธรรมราช.](http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยลูขทัยธรรมราช) (เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.)